

Histoire de France

Sous la direction de Joël Cornette

Franciaország története
Paris, Belin, 13 köt. 2009–2012

SZEMLE

A legelső érzés, amely az embert elfogja, amikor kézbe veszi a Franciaország történetét bemutató, legújabb sorozat első kötetét, az elismerés: ez igen! Ritkán látunk ilyen szép könyveket! A második érzés a gyanakvás: vajon valóban olyan értékes a sorozat tudományos szempontból is, mint amilyen látványos?

A 20. század harmadik harmadában kiadott, többkötetes francia nemzettörténeti szintézisek ugyanis vagy „szépek” voltak, vagy „okosak”. Pontosabban: a kötetek külsejének vonzereje fordított arányban állt azok tudományos értékével. André Castelot és Alain Decaux nyolckötetes sorozatának (*Histoire de la France et des français au jour le jour*. Paris, 1979, Larousse–Perrin) kötetei például minden könyvbarát szívét megdobogtatták reprezentatív kötésükkel és látványos illusztrációikkal. Ha azonban e könyvbarát egyben történész is volt, gyorsan ráébredt, hogy e kötetek mindössze esszéekkel dúsított, kommentált kronológiákat tartalmaznak, s szerzői nem elemeznek, csak elbeszélnek. A neves kutatók alaposabb elemzéseivel szemben igénytelen külsejükkel tűntek ki, annak a kimondatlan alapelvnek a jegyében, mely szerint a komolyabb szakkönyvekbe nem illenek sem színes illusztrációk, sem történelmi térképek, sem elkülönített forrásszövegek. Ilyen volt a Seuil kiadó hatkötetes középkor-történeti (*Nouvelle histoire de la France médiévale*, 1990), ötkötetes újkortörténeti (*Nouvelle histoire de la France moderne*, 1991–2002) és húszkötetes jelenkor-történeti (*Nouvelle histoire de la France contemporaine*, 1972–1998) sorozata. A Fayard kiadó Jean Favier által szerkesztett, hatkötetes sorozata (*Histoire de France*, 1984–1988) kiváló köteteknek oldalait egyetlen illusztráció sem törte meg, pedig a szerzők, Karl Ferdinand Werner, Jean Favier, Jean Meyer, Jean Tulard, François Caron és René Rémond igazán színvonalas munkát végeztek. Talán csak a Larousse és az Hachette kiadó kísérletezett színesen illusztrált, s ugyanakkor tudományos értékkel rendelkező többkötetes összefoglaló művek terjesztésével. Az előbbi kiadó háromkötetes sorozatát Georges Duby szerkesztette (1970), az utóbbi ötkötetes sorozatának kötetét pedig az említett Duby mellett olyan hírességek írták meg, mint Emmanuel Le Roy Ladurie, François Furet és Maurice Agulhon (1988–1991). Sajnos az eredeti sorozatok kemény borítóval kiadott, gazdagon illusztrált kötetét mindkét kiadónál gyorsan felváltották az illusztráció nélküli, puha fedeles, zsebkönyv-jellegű kiadások, amelyek olcsóbbak, s ezért kelendőbbek.

A Belin kiadó 2009-től megjelentetett új sorozatának első szembeötlő sajátossága: a puha fedeles, olcsóbb változat illusztrációs anyaga semmiben sem különbözik a kemény borítóval ellátott kötetekétől. Sőt különös módon az előbbieket sokkal látványosabb, színesebb borítót kaptak az utóbbiaknál. A sorozat szerkesztői pedig a jelek szerint úgy vélekedtek, hogy az illusztrációknak, a történelmi térképeknek, a családfáknak, a történelmi és szépirodalmi források részleteinek, valamint a táblázatoknak ugyanúgy helyük van az efféle szintézisekben, mint a narratív és elemző szövegeknek. Az illusztrációk kiváló minőségűek, és valamennyi színes, kivéve az eleve fekete-fehér színekben készült, régebbi fényképeket. A képek között pedig nemcsak korabeli ábrázolásokat találhatunk, hanem a bemutatott kornál

jóval később készült történelmi festményeket vagy más ábrákat is, amelyek azt érzékeltetik, miképpen idéztek fel egy-egy korábbi korszakot az utókor képzőművészei vagy politikai propagandistái. Valamennyi kötetben található legalább húsz történelmi térképet, de olyan is akad, amelyekben számuk a negyvenet, sőt a hetvenet is meghaladja. E térképeket a szerkesztők nem a számtalan francia történelmi atlasz ábrái közül válogatták össze, hanem vadonatúj ábrákat készítettek az egyes kötetek szerzőinek kívánalmai szerint, s ennek köszönhetően a történelmi térképek stílusa, forma- és színvilága is egységes. A térképeket pedig a legmodernebb tanulmányok alapján készítették el, amint az forrásaik jegyzékeiből látható.

A nem térképjellegű ábrák bősége ennél is nagyobb. Alig találhatunk olyan oldalpárt, amelyet ne tenne változatossá valamilyen illusztráció. Vannak itt ábrák a kora középkori hajóépítésről és a szövésről, valamint a vízimalmok működéséről, találhatunk táblázatokat a párizsi szekciókról a forradalom idején, elolvashatjuk Navarrai Margit falikárpitjainak ismertetését, de akadnak itt versrészletek, könyvborítók és számtalan karikatúra is. Viszonylag sok a főszövegtől elkülönített, úgynevezett „keretes szöveg”. Ezekben a legfontosabb források, történelmi dokumentumok részleteit olvashatjuk: a kolostorok feljegyzéseit, nemzetközi szerződések, újságcikkek részleteit, vagy éppen vezető személyiségek politikai elgondolásait. Az illusztrációk, fényképek nem pusztán hangulateltető, díszítő elemek, hanem az információközlés jól megválogatott eszközei: a látványt ismertető, apró betűs szövegek igen bőséges tájékoztatást nyújtanak, némelyik több mint fél oldalra is kiterjed.

Ami a történészek számára a legfontosabb lehet: e sorozat valamennyi kötetének a végén található egy ötven-egynéhánytól százhusz-egynéhány oldalig terjedő fejezet *L'atelier de l'historien* (A történész műhelye) címmel, amely ismerteti a kötetben bemutatott történelmi korszak forrásait, historiográfiáját, a történelmi emlékezet és a politikai irányzatok által megőrzött képet, a vitatott kérdéseket, s mindazon fontosabb problémákat, amelyekkel a korszak kutatói szembesülhetnek. Jó lenne, ha a 21. században egyre többen követnék e sorozat szerkesztőinek példáját, és a historiográfiai áttekintések ugyanúgy a történelmi szintézis szerves részeivé válhatnának, akárcsak a bibliográfia vagy a névmutató. Talán felesleges hangsúlyozni, hogy az efféle áttekintések nemcsak a történészek problémáival ismertetik meg az olvasót, hanem azt jelzik, hogy a kutatás sohasem zárható le, s a korábbi értelmezéseket bemutatva óvatosságra intenek a napjainkban elfogadott interpretációkkal kapcsolatban is. A kötetek függelékében pedig viszonylag részletes kronológiát, bőséges bibliográfiát és a legjelentősebb személyiségek rövid, de az átlagos lexikonok szócikkeinél jóval alaposabb életrajzait találhatjuk. (Hogy a szerkesztők milyen tággan értelmezték a „történelmi jelentőségű személyiség” fogalmát, azt az a tény is bizonyítja, hogy az utolsó kötet utolsó életrajza Zinédine Zidane pályafutását ismerteti.)

A francia történelem kötetek szerinti felosztása meglehetősen hagyományos. A középkort négy kötet mutatja be, elkülönítve egymástól az úgynevezett Franciaország előtti Franciaországot (481–888), a feudalizmus korát (888–1180), a Capetingek aranykorát (1180–1328) és a százéves háború korát (1328–1453). Az újkori történelmet négy kötet mutatja be, a reneszánsz (1453–1559), a vallásháborúk (1559–1629), az abszolutizmus (1629–1715) és a felvilágosodás (1715–1789). A francia forradalom kitörésétől az első világháborúig terjedő korszakot három kötet ismerteti (melyeket a waterlooi és a sedani vereség választ el egymástól), az 20. századnak pedig két kötetet szenteltek, melyek között az 1945-ös év alkotja a választóvonalat. Egy-egy kötet 600–800 oldal terjedelmű, s a kiadó tervei szerint a teljes sorozat több mint 7800 oldalas lesz. Csak azért használunk itt jövő idejű igét, mert a sorozat utolsó, a két világháború korát ismertető kötete még várat magára – a tervek szerint 2012 tavaszán fog megjelenni.

A sorozat szerkesztője a 63 éves Joël Cornette, a 17–18. század kutatója, számtalan könyv szerzője, aki 2006-ban elnyerte a Francia Akadémia történelmi nagydíját. A reneszánsz előtti korszakot bemutató kötetek szerkesztési munkálatait azonban a 75 éves Jean-Louis Biget, a középkor szakértője irányította, a négy utolsó kötetét pedig az 58 éves Henry Rousso, a II. világháború kutatója. A legtöbb kötetet egyetlen szakember írta, kivéve a legelső és legutolsó, amelyet kettő, valamint a forradalom és Napóleon koráét, amelyet három. A szerzők többsége a szerkesztőkénél jóval fiatalabb korosztályhoz tartozik, a francia történetírás legújabb, 21. századi nemzedékét képviselik. Ez a kötetek bibliográfiáján is meglátszik: a felsorolt művek része 2000 után jelent meg – vagyis a szintézis során felhasznált kutatási eredmények jelentős részben már az új század történetírásának sikereit jelzik.

A kötetek szerkezete természetesen nem követhet teljesen egységes mintát. A szerzők egy része kronologikus fejezetekre bontotta fel az általa feltárt korszakot, s ezeken belül ismerteti az időrendi egységek sajátos vonásait, mások pedig előbb bemutatják a korszak eseménytörténetét, majd külön fejezeteket szentelnek az egész korszak demográfiai, gazdasági, társadalmi, politikai, közigazgatási, vallási, diplomáciai, hadügyi és kulturális sajátosságainak. E fejezetek arányai természetesen változóak: a francia kultúra „aranykorait” ismertető kötetek szerzői olykor félszáz oldalt is szentelnek művészettörténeti kérdéseknek, XIV. Lajos versailles-i palotáját pedig egy ív terjedelmű szöveg, valamint egész oldalas fényképek és térképek segítségével ismerhetjük meg.

A francia kritikusok egyöntetű elismeréssel fogadták a köteteket, s dicsérettel emlegették azok magas szintű dokumentációját, a kutatási eredmények frissességét, az értelmezések újdonságait és a historiográfiai fejezeteket. Már is „referencijellegű” könyvekké, „historiográfiai eseménnyé” nyilvánították a sorozat egyes köteteit, hangsúlyozva az elegáns kiadást, az illusztrációk bőségét, s a szerzők remek kiválasztását, akiket „a korszak legjobb ismerőinek” neveztek. A *L'Histoire* című lap recenzióírója pedig e kijelentéssel fejezte ki véleményét: „Franciaország története már nem olyan, mint régen volt.” Aki a sorozat köteteit átlapozza, egyet fog érteni vele.

A sorozat kötetei:

Geneviève Bührer-Thierry–Charles Mériaux: La France avant la France (481–888).

Paris, Belin, 2010. 673 p.

Florian Mazel: Féodalitás (888–1180). 2010. 771 p.

Jean Christophe Cassard: L'âge d'or capétien (1180–1328). 2011. 784 p.

Boris Bove: Le temps de la Guerre de Cent ans (1328–1453). 2009. 659 p.

Philippe Hamon: Les Renaissances (1453–1559). 2009. 605 p.

Nicolas Le Roux: Les guerres de Religion (1559–1629). 2009. 591 p.

Hervé Drévilon: Les Rois absolus (1629–1715). 2011. 625 p.

Pierre-Yves Beaurepaire: La France des Lumières (1715–1789). 2011. 819 p.

Pierre Biard–Philippe Bourdin–Silvia Marzagalli: Révolution, Consulat et Empire (1789–1815). 2009. 700 p.

Sylvie Aprile: La Révolution inachevée (1815–1870). 2010. 658 p.

Vincent Duclert: La République imaginée (1870–1914). 2010. 838 p.

Nicolas Beaupré: Les Grandes Guerres (1914–1945). Még nem jelent meg.

Michelle Zancarini-Fournel–Christian Delacroix: La France du temps présent (1945–2005). 2010. 640 p.

Hahner Péter

Richard Pražák
 Dějiny Uher a Maďarska v datech

Magyarország története évszámokban
 Praha, Nakladatelství Libri, 2010. 534 p.

Egy újonnan megjelent Magyarország-történet általában izgalmas olvasmány mind a szak-történészek, mind az érdeklődő laikusok számára. Persze nem ez idáig ismeretlen tények, új adatok tömkelegét keressük ilyenkor, hanem azt, hogy mi volt a szerző koncepciója, hogyan látja, hogyan értelmezi a magyar történelmet. Ha egy ilyen könyv szerzője ráadásul nem magyar, hanem külföldi történész, még a szokottnál is nagyobb jelentősége lehet a benne foglaltaknak, hiszen nagy az esélye annak, hogy egy, a magyar történelemértelmezéstől jelentősen eltérő koncepcióval áll elő.

A 2010 szeptemberében elhunyt Richard Pražák a 20. – és bátran kimondhatjuk, hogy a 21. – század legjelentősebb hungarológusainak egyike, a cseh–magyar kapcsolattörténet-írás legkiemelkedőbb alakja volt, aki nélkülözhetetlen szerepet játszott a cseh–magyar történelmi, kulturális kapcsolatok kutatásában, a magyar történelem és kultúra csehországi népszerűsítésében. Kiterjedt, nagy jelentőségű életművének méltó lezárása 2010-ben megjelent utolsó könyve, a *Dějiny Uher a Maďarska v datech*, amely a magyar történelem alakulását követi nyomon a kezdetektől 2009-ig. A kötet ugyan formailag egy történelmi kronológia, ám túlmutat a pusztán évszámokon: precíz, pontos, alapos, és ami a legfontosabb, értő összefoglalását adja a magyar történelemnek. Nem magyar szerzők esetében ugyanis fennáll a felületesség, a sarkos fogalmazások, a megalapozatlan következtetések, a félresiklott koncepciók veszélye,¹ ám ezeket Pražák sorra elkerüli. Könyvéből egyértelműen kiderül, hogy legalább olyan jól ismeri a magyar történelmet, mint a magyar történészek, külföldiként szemléletmódja pedig lehetővé teszi, hogy a magyar történészekétől eltérő, releváns kérdéseket tegyen fel és újfajta, szakmailag megalapozott koncepciókat vázoljon.

Az alábbiakban két szempontrendszer segítségével vizsgálom a munkát. Az első kérdés magától értetődő: milyen különbségek vannak Pražák könyvének következtetései és a magyar történészek eredményei között? Miként látja Pražák a magyar múltat? Milyen korszakok jelennek meg hangsúlyosabban a könyvben? Másrészt pedig megpróbálom összevetni Pražák művét a szlovák történetírás eredményeivel. Ez az elsőre talán nem ideillőnek tűnő szempont valójában nagyon is releváns, hiszen a cseh–magyar viszonyrendszert aligha tárgyalhatjuk a szlovák tényező megkerülésével. Látni fogjuk, hogy a cseh szerző könyvében számos olyan problémára választ kaphatunk, amelyet a szlovák és a magyar történetírás soktucatnyi közös konferencia után sem volt képes rendezni.

Pražák Magyarország-története tehát egy kiegyensúlyozott, pontos alkotás, csupán egy ponton mutat látványos eltérést a magyar történelmi kánontól, ez pedig a nemzetiségi kér-

1 És ez nem csak a régió kívül élő nyugati szerzőkre vonatkozik – érdemes összevetni Pražák kötetét a szintén cseh Rudolf Kučera művével (*Közép-Európa története egy cseh politológus szemével*. Korma, Budapest, 2008), aki – egyébként alapvető hibáktól hemzsegő könyvében – átvette a sérelmi retorikára épülő magyar történelemértelmezést. (Erről bővebben lásd: *Demmel József*: Mozdulatlan határátlépés. Rudolf Kučera: Közép-Európa története egy cseh politológus szemével. *Regio*, 19. (2008) 4. 231–236.)

dés. A szerző jóval nagyobb hangsúlyt helyez erre a témára, mint a hasonló magyar könyvek, például a dualizmusról szóló fejezet tíz alfejezete közül négy szól a magyarországi nemzetiségi kérdés alakulásáról, míg a legtöbb magyar történelmi összefoglalóban egy alfejezet alfejezeteként szerepel ez a kérdés. A legjobban maga a kötet magyarra csak nyakatekerten fordítható címe illusztrálja ezt a kiemelt figyelmet, hiszen látványosan különválasztja az 1920 (1918) előtti, soknemzetiségű történelmi Magyarország (Uher) történelmét az etnikailag csaknem homogén Magyarország (Mađarsko) történelmétől. Pražák koncepciója arra figyelmeztet, hogy a legtöbb történelmi kutatás során érdemes lenne nagyobb jelentőséget tulajdonítani annak a ténynek, hogy az 1918 előtti Magyarország etnikailag rendkívül heterogén volt, és csak minden második, sőt olykor csak minden harmadik lakója volt magyar anyanyelvű. Nem elég ezt jelezni vagy csupán tudatosítani, hanem, ahogy Pražák tette, szükségesnek tűnik folyamatos vizsgálati szempontként is érvényesíteni.

A szlovák és a cseh nyelv nagyfokú hasonlósága lehetővé teszi, hogy érdemben összevessük a Pražák, illetve a szlovák történétírók által használt szaknyelvet. A szlovák–magyar történészkapcsolatok egyik komoly problémája ugyanis éppen az alkalmazott terminológiák eltérése és a történelmi nevek írása közti különbség. A Dějiny Uher a Mađarska megoldásai ebből a szempontból is előremutatónak tűnnek. A szlovák történetírásban csak tavaly kezdődött érdemi vita abban a kérdésben, vajon egy adott történelmi szereplő neve milyen nyelven írható le, lehet-e a hatályos szabályozásra hivatkozva szlovakizálni minden nevet, vagy azt a formát kell használni, amit az adott személy maga is használt, vagy amely az identitásához a legközelebb állt.² E vita eredményei (ha a szakmai érvek győznek) csak hosszú évek múlva válhatnak általános gyakorlattá. Addig is kíváncsi mintául szolgálhat Pražák könyve, aki szigorú következetességgel ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy minden nevet úgy írjon, ahogy az illető használhatta. A legtöbb említett név tehát magyar alakban szerepel (s nem lesz Zay Károlyból Karol Zai, Madách Imréről Imrich Madáč, Lónyay Menyhértből Melchior Lónai stb.), de az is tanulságos, hogy mikor tér el ettől a gyakorlattól. A kötetben ugyanis Zrínyi Miklós helyett Mikuláš Zrínský, Martinovics Ignác helyett Ignjat Martinović, Kollár Ádám Ferenc helyett Adam František Kollár szerepel, megerősítve a fent már elmondottakat, tehát hogy Magyarország történelme értelmezhető szlovák, horvát, szerb, román nemzeti-nemzetiségi szemszögből is. Az is helyénvalónak tűnik, hogy a cseh történelemben is szerepet kapó magyar királyok neve cseh írásmóddal szerepel, tehát például Luxemburgi Zsigmond Zikmund Lucemburskýként, Hunyadi Mátyás Matyáš Korvinként jelenik meg.

A névhasználatnál is súlyosabb probléma, hogy a szlovák történetírás következetesen Slovenskóként (Szlovákia) emlegeti a mai Szlovákia területét, anakronisztikus módon visszavetítve az államalakulatot olyan korszakokba is, amikor semmilyen formában nem létezett. Ritka kivétel, ha egyáltalán felmerül ez problémaként, ám nyelvi nehézségekre hivatkozva általában elvetik „a mai Szlovákia területén” kifejezés használatát. Pražák a gyakorlatban mutatja meg, hogy valójában semmi akadályja nincs ennek a formának, nem teszi nehezkessé a szöveget, ha Slovensko helyett „na území dnešního Slovenska”-t ír (pl. 92. oldal).

Ezek azonban alapvető szakmai szabályok, és csak a hasonló nyelvi közeg eltérő gyakorlatának fényében tűnnek jelentős lépéseknek. Ahol azonban világosan megmutatkozik

2 Dušan Kováč: Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. *Historický časopis*, 58. (2010) 1. 135–137.; Anton Hrnko: Ad: Dušan Kováč, Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. *Historický časopis*, 58. (2010) 3. 343–345.; Milan Zemko: Ad: Dušan Kováč, Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. *Historický časopis*, 58. (2010) 4. 725–727.

nemcsak Pražák történelmi tehetsége, de embersége is, az a lakosságcsereéről szóló rövid bevezetés. Itt szinte magától értetődő a szlovák történetírással való összevetés, hiszen a két nemzeti emlékezetnek a kérdéssel kapcsolatos álláspontja első látásra azonosnak tűnhet. A 2003-ban kiadott, a legjelesebb szlovák történészek által írt Szlovák történelem lexikona így ír az eseményről: „1946. február 27-én Budapesten csehszlovák–magyar megállapodást kötöttek a lakosságcsereéről (a magyarországi szlovák kisebbség a szlovákiai magyar kisebbség helyett) az áttelepülők vagyoni helyzetének figyelembevételével. Magyarországról 71 787 személy érkezett Csehszlovákiába, Csehszlovákiából 89 660-an kerültek Magyarországra, 44 129 magyart az általános munkakötelezettségről szóló dekrétum alapján Csehországba telepítettek, 362 679 személy reszlovakizált (felvette a szlovák nemzetiséget).”³ Ezzel szemben Pražák kimondja, hogy a megállapodást elsősorban a csehszlovák (főként pedig a szlovák) fél szorgalmazta, amelynek fő célja a szlovákiai magyarság „*totális áttelepítése*” volt, a telepítés során pedig olyan túlkapások is történtek, amelyek olykor emberéletbe kerültek. Pražák másként látja a magyarok Csehországba való telepítésének kérdését is: „1946. november 18-án kezdődött egy másik, nem túl szívderítő akció a szlovákiai magyarok kitelepítésére a cseh határ menti területekre, ami főként a magyar parasztságot érintette súlyosan, és nem mindig vette figyelembe, hogy fasiszta elemekről vagy ártatlan személyekről van szó” (456. oldal). Ezek után nem meglepő, hogy Pražák Esterházy Jánost sem háborús bűnösnek emlegeti, hanem egy koncepció per áldozataként, nem feledkezve meg arról sem, hogy a magyar politikus volt az egyedüli, aki a zsidók deportálása ellen szavazott a szlovák parlamentben. A különbség tehát világosan látszik: Pražák példás módon ír erről a kifejezetten érzékeny kérdésről, minden túlzástól mentesen, a tényekhez ragaszkodva, mégis nagyon empatikusan, nem hártja el a csehszlovák fél felelősségét, nem kezeli egyszerű lakosságmozgatásként az eseményeket, és nem hallgatja el a magyar sérelmeket sem.

Az empátia általánosságban véve is nagyon fontos jellemzője Pražák könyvének és egész munkásságának is, hiszen egy másik nemzet történelméről pontosan, elfogultságoktól, leegyszerűsítéseként mentesen írni itt, Közép-Európában nagyon nehéz feladat, és egyben nagy felelősség is. A 19. században az egyes nemzetek történetírói saját nemzetük történetét sokszor egy másik nemzettel folytatott szakadatlan harcra ábrázolták, s bár a 21. században már más a történész szerepe, Pražák feladata mégsem lehetett egyszerű. Nyilvánvalóan nem vehette át kritikátlanul a magyar történelemről szóló magyar nemzeti elbeszélést – ebben az esetben nem lett volna szükség órá, elég lett volna egy magyar kronológiát csehre fordítani. Pražáknak tehát újra kellett értelmezni a teljes magyar történelmet, de legalábbis megvizsgálni, hogy hol instabil, hol támadható vagy megkérdőjelezhető a magyar történelmi kánon. Ez pedig azt is jelenti, hogy legalább olyan jól kellett ismernie a magyar történelmet, mint az ezzel foglalkozó magyar szakembereknek, hiszen csak így tudott az övéktől több esetben eltérő véleményt megfogalmazni.

Vannak különbségek aközött, ahogy Richard Pražák, és ahogy a magyar történetírás szemléli a magyar történelmet. Ezekből a különbségekből azonban csak tanulni lehet, empátiát, toleranciát, történetírói érzékenységet és odafigyelést. Hiszen aligha arra van szükség, hogy kívülről is visszaigazolást kapjunk a saját nemzeti narratívánkhoz, sokkal inkább arra, hogy önreflexióra, önvizsgálatra, másfajta megközelítésekre készítsen ez a külső impulzus. Mindez pedig megtalálható Richard Pražák könyvében.

Demmel József

3 Dušan Škvárna (szerk.): A szlovák történelem lexikona. Ford. Kulcsár Mónika. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 2003. 179.

Új könyvek a Nyugat-Balkánról

Sokan és sokszor elmondták már, hogy Magyarország számára Délkelet-Európa – különösen annak velünk határos államai – stratégiai fontosságú térség, amelynek eseményeiben közvetlenül érintettek és érdekelték vagyunk. Ennek megfelelően 1989 után a magyar tudományosság újult figyelemmel fordult a régió felé, de a délszláv háborúk lezárulásával mintha az érdeklődés is megcsappant, illetve a vajdasági és az erdélyi kisebbségi kérdésekre fókuszálódott volna. Pedig megismerni és megismertetni való azon kívül is maradt bőven. Ezért örömmel konstatálhatjuk, hogy az elmúlt években ismét több, a magyar–délszláv kapcsolatokkal és a nyugat-balkáni problémákkal foglalkozó könyv látott napvilágot.

A. *Sajti Enikő* munkája válogatás, amely a szerzőnek a 20. századi magyar–jugoszláv kapcsolatokról az elmúlt évtizedben írt tanulmányait gyűjti egybe. A kötet előterében a „bűntudat és győztes fölény” dichotómiával leírt, II. világháború alatti és utáni kapcsolatok állnak – nem véletlen, hogy a könyv maga is ezt a címet kapta. A 18 tanulmányból 11 az 1940-es évtizedet elemzi: az 1941–1944 közötti délvidéki magyar kormányzatot, az 1944–1945-ös megtorlásokat és a visszatérő jugoszláv hatalom kisebbséggel szembe fordított represszióját, valamint a korabeli kétoldalú államközi kapcsolatokat. S teszi ezt mindvégig kiegyensúlyozott és higgadt érveléssel, kerülve a sérelmi attitűdöt és az egyoldalú hungarocentrizmust (ami manapság bizony nem mindenre jellemző), de nem kisebbítve a partizánmegtorlások mértékét sem. Ezért ezek a tanulmányok igen fontos hozzájárulást jelentenek az 1941–1945-ös atrocitások kivizsgálására felállított Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság munkájához is. A kötet más írásai sem kevésbé tanulságosak, mert a délszláv történelem általánosabb kérdéseit taglalják. Ezekből kettőt emelnék ki: „Az »eretnek« Tito” a néhai párt- és államelnök életútját tárgyalja, a „Nemzet és állam diszharmóniája Jugoszláviában a 20. században” pedig a jugoszláv történelem egyik kulcsproblémáját, a szilárd közös identitás hiányát. A szerző okkal állapítja meg, hogy ez a – végső soron az ország felbomlásához vezető – diszharmónia jórészt arra vezethető vissza, hogy „az 1918-ban megalakult, majd 1944–1945-ben újjáalakult jugoszláv államterület lakói minden törekvés ellenére sem rendelkeztek minden náció által elfogadott közös nemzeti kánonnal” (343. p.).

Bíró László monográfiája a királyi Jugoszlávia történetét (pontosabban annak az 1939-es államreformig tartó szakaszát) a magyar szakirodalomban eddig nem tárgyalt részletességgel és alaposággal mutatja be, ezért bizvást nevezhetjük hiánypótlónak. A könyv az 1920–1930-as éveket egy sajátos, a nagyszerb-centralista integrációs modellre támaszkodó állam- és nemzetépítési kísérletként írja le. A térképekkel és táblázatokkal gazdagon illusztrált kötet elemzi a rendkívül heterogén állam társadalmát, gazdaságát, politikai és adminisztratív intézményrendszerét, egységesítési törekvéseit, valamint a soknemzetiségű lakosságnak a közös állam iránti lojalitását kialakítani hivatott oktatáspolitikáját. S ha az államszervezési tevékenységet a szerző nem is tartja mindenben eredménytelennek, magát a centralizált „nemzetállami” modellt, az egyes országrészek és nemzetek öngazgatását elvető államformát eleve bukásra ítéltnek tekinti, mert – ahogy a kötet bevezetőjében olvashatjuk – „a nemzeti fejlődés már több etnikum esetében olyan fokon állt, hogy az egysé-

ges szerb–horvát–szlovén nemzet megléte fikció volt és az is maradt”. A könyv legfontosabb és legjobban sikerült részének a „Politikai és adminisztratív intézményrendszer” című fejezetet tartom, amely nem egyszerűen politikatörténeti elemzés, hanem az egységes közigazgatás, hadsereg és jogrend megteremtésére tett kísérletek precíz bemutatása. Ennek egyfelől komoly komparatiztikai értéke van (hiszen akkoriban a köztes-európai térség több állama is küzdött hasonló problémákkal!), másfelől világosan bizonyítja, hogy az unitarizmus alapján – legyen szó akár a vidovdani alkotmány „liberális centralizmusáról”, akár a királydiktatúra abszolutizmusáról – nem lehetett az országot integrálni. Vagyis a királyi Jugoszlávia soknemzetiségű jellege végső soron leküzdhetetlen akadálynak bizonyult az államszervezők számára, mert „...szinte lehetetlen volt mindegyik etnikum számára elfogadható intézkedéseket hozni” (293. p.). S a recenzensnek nincs oka arra, hogy ezzel a titói Jugoszláviára is vonatkoztatható összegzéssel ne értsen egyet.

A Glatz Ferenc akadémikus szerkesztésében megjelent *„The European Union, the Balkan Region and Hungary”* című háromkötetes válogatás a Balkán-tanulmányok Központ 2005 és 2008 között megtartott konferenciáinak előadásait, illetve az azokból készült tanulmányokat tartalmazza. Találunk közöttük történettudományi jellegű írásokat is, de a három kötet tematikája sokkal átfogóbb, szerzőgárdája pedig jóval színesebb. A különböző tudományterületeket képviselő kutatók, továbbá politikusok és üzletemberek (összesen 43 külföldi és hazai szerző, köztük Arnold Suppan, Andrei Pleșu, Konsztantyin Nyikiforov, illetve Glatz Ferenc, Inotai András, Jeszenszky Géza, Kádár Béla, Somogyi Ferenc, Szentiványi Gábor, Várady Tibor) valóban multidiszciplináris módon mutatják be Délkelet-Európa (vagyis nemcsak a Nyugat-Balkán) közelmúltját és jelenét, az aktuális kihívásokat, valamint a térséggel kapcsolatos magyar érdekeket. A konferenciák tematikáját követve a három kötet egyes fejezetei a régió eurointegrációs folyamataival, a délkelet-európai térszerkezet változásaival, a térség ökológiai és infrastrukturális helyzetével, gazdasági és üzleti lehetőségeivel, Oroszország Balkán-politikájával, a régió és Magyarország kapcsolataival, valamint a koszovói kérdéssel (különösen annak biztonságpolitikai és kisebbségi aspektusaival) foglalkoznak. Ez a tematikai sokszínűség jól reprezentálja a Balkán-tanulmányok Központ alapvető célkitűzését, hogy a térségnek a napi politikán túlmutató, hosszú távú gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi alternatíváival foglalkozzon. A válogatás külön érdeme, hogy angol nyelvű, ezért fontos állomása a magyar balkanisztika nemzetközi megismertetésének.

Hornyák Árpád tanulmánykötete a 20. század első felének magyar–szerb/jugoszláv kapcsolatairól ad árnyalt és adatgazdag képet, az I. világháború utáni békerendezés és a magyar kisebbség kérdéseire koncentrálna, de kitérve a szerb politikai gondolkodás és historiográfia magyarsággépének a bemutatására, illetve a szerb külpolitika néhány más fontos aspektusára is (a századelő külügyi alternatívái, a Balkán-föderáció kérdése, a II. világháború utáni területi követelések). Számomra a kötet ez utóbbi, külpolitikai témájú írásai voltak a legtanulságosabbak. Manapság ugyanis, amikor a Nyugat-Balkán stabilizálásának kérdései a nemzetközi politikai gondolkodás, tervezés és (jelentős anyagi ráfordításokkal megtámogatott!) gyakorlati cselekvés előterében állnak, meglehetősen lehangoló azt látni, hogy a térségben mennyire gyérek a külpolitikai kooperáció tradíciói. De nem kevésbé érdekes a szerbek magyarsággépének felvázolása sem, mert abból kiderül – ami egyébként a könyv egészéből is érezhető –, hogy a szerb politikai gondolkodásban és külügyi stratégiákban Magyarország ritkán kapott olyan fontos és pozitív helyet, mint ahogyan időnként mi magunk – különösen a magyar–szerb partnerség mai esélyeinek és jövőjének a latolgatásakor – hajlamosak vagyunk hinni.

A pécsi Regionális Kutatások Központjának gondozásában, csaknem kéttucatnyi – köztük több külföldi – kutató részvételével elkészült „*Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*” című kötet kakukkozásnak tűnhet a történeti munkák között, hiszen valóban más diszciplínák, a regionális tudományok eszközeivel mutatja be a térség közelmúltját és aktuális helyzetét (pontosabban a két-három évvel ezelőtti állapotokat, ha tekintetbe vesszük, hogy a mai válságidőszakban mindenütt nagyon gyorsan megváltozhatnak a körülmények). Mégsem érdektelen a jelenkortörténet szempontjából sem, mert ha sok újat nem is ad, korrekten és jól taníthatóan (s ezt bizony értékelheti minden egyetemi oktató) összefoglalja a rendszerváltozás következményeit, a Jugoszlávia felbomlásával végbement államszerkezeti változásokat, a térség helyét az európai nagyhatalmi erőterben és az euroatlanti integrációs folyamatokban, a legfontosabb etnikai konfliktusokat, valamint a kormányzati rendszerek sajátosságait. A kötetben tárgyalt egyéb témák (demográfia, gazdaság, környezetvédelem, településszerkezet, regionális egyenlőtlenségek) szintén nem lehetnek érdektelenek a multidiszciplináris szemléletmódra nyitott jelenkortörténetek számára.

A Katonai Biztonsági Hivatal és a pécsi Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központjának együttműködésében készült „*A Nyugat-Balkán*” című kötet tematikája és jellege hasonlatos az előzőhöz, mégis más műfajt képvisel: egyfajta politikai földrajzi és biztonságpolitikai kézikönyv, elsősorban a nemzetközi missziók szempontjait és elvárásait szem előtt tartó összefoglalás. A Pap Norbert és Kobolka István által szerkesztett kötet számos friss kutatásra támaszkodva, nagy információgazdagsággal, kilenc témakörre tagolva mutatja be a posztjugoszláv szubregió aktuális kérdéseit. Megismerkedhetünk a természetföldrajzi adottságokkal (a fejezet szerzői Kovács János és Varga Gábor), egy történetföldrajzi összefoglaló keretében a legfontosabb történelmi fordulópontokkal (Hajdú Zoltán), a térség mai etnikai képével (Végh Andor), településszerkezetével (Reményi Péter) és oktatási rendszereivel (M. Császár Zsuzsa). A kötet legfontosabb és legtanulságosabb része azonban a nemzetközi kontextusokkal foglalkozó írás (a jugoszláv szétesés tanulságai, a regionális együttműködés és az euroatlanti integráció esélyei – Hóvári János munkája), a katonai kérdéseket taglaló rész (Háry Szabolcs írása), valamint Magyarországnak a térséghez fűződő kapcsolataival és a régió gazdasági helyzetével foglalkozó fejezetek (mindkettő szerzője Pap Norbert).

Horvátországot egyre kevésbé sorolhatjuk a Nyugat-Balkánhoz, hiszen NATO-tagságával és az aláírt uniós csatlakozási szerződésével jó úton van ahhoz, hogy Szlovénia mintájára végleg maga mögött hagyja Délkelet-Európának ezt a Jugoszlávia felbomlásával kialakult sajátos – sokáig teljes joggal válságövezetként, ma már inkább relatíve konszolidált térségként leírható – szubregióját. Sokcsevits Dénes: „*Horvátország a 7. századtól napjainkig*” című könyvének mégis helye van ebben az ismertetőben. Egyrészt önmagában azért, mert ez az első részletes és átfogó magyar nyelvű Horvátország-történet, s mint ilyen valóban hiánypótló jellegű; másrészt azért, mert önálló kötetnyi terjedelmet, csaknem 300 oldal szentel a horvát történelem jugoszláv és nyugat-balkáni periódusának. Ezekben a fejezetekben korrekt, tárgyyszerű és sokoldalúan árnyalt képet kapunk a horvátság 20. századi történelméről, illetve Jugoszlávia történetének horvát olvasatáról, ami jól mutatja a könyv egyik nagy érdemét, hogy ugyanis képes távolságot tartani a „kroato-centrizmus” elfogultságaitól. Semmi kétség persze, hogy Sokcsevits a horvátságnak elkötelezett szerző. Ezt az Előszóban maga is bevallja, amikor (egyik) élethivatásának mondja a horvát történelem magyarországi megismertetését (7. p.) – de ha az olvasónak kétsége támadna, elég felütnie az 1993-as horvát–bosnyák háború okait taglaló oldalakat (700–702. p.), ahol a „korabeli sajtó és a későbbi szakirodalom, valamint a hágai törvényszék szinte egybehangzóan”

bosnyákbarát álláspontjaival szemben igyekszik a felelősséget „igazságosan megosztani” a horvátok és a bosnyákok között... De ez az elkötelezettség mindaddig nem baj, ameddig nem jut el ahhoz a – napjaink történetírásában sem ritka – egyoldalúan teleologikus narratívához, amely minden történelmi esemény eredendő céljának a mai helyzethez való eljutást tartja (esetünkben a független nemzetállamhoz). S korrektül el kell ismernünk, hogy nem jut el; hogy erre is említsünk egy példát, az „újhorvát” történelmi kánon szellemében nyugodtan mondhatná, hogy a délszláv egység gondolat egyszerű torzulás volt, a horvát nemzet tudatot megerhelő hamis ideológia, de ehelyett – és véleményem szerint is helyesen – az egész kérdéskört a horvát nemzeti integráció többlépcsős folyamatának kontextusába helyezi (több helyütt, például a 28–29. oldalon).

Ami pedig a „*Horvátország a 7. századtól napjainkig*” egészét illeti, azt mondhatnánk, hogy Sokcsevits Dénes szinte lehetetlen feladatra vállalkozott – de aztán sikeresen oldotta meg. Egyedül vágott bele Horvátország teljes történetének a megírásába, az etnogenezistől és az államiság kora középkori kezdeteitől a 21. század elejéig, a politikatörténet mellett kitérve a gazdaság- és társadalomtörténeti aspektusokra, valamint a Horvátországon kívüli (így a magyarországi) horvátok történetére is. Ez a kronológiai és tematikus szélesség könnyen odavezethetett volna, hogy a kötetben lesznek majd kiváló fejezetek (olyanok, amelyek a szerző szűkebb érdeklődési területéhez és kutatási témáihoz kapcsolódnak), és lesznek korrektül megírt, de az ismeretterjesztés színvonalán álló vagy közvetítő jellegű, egyszerűen az adott kérdésre vonatkozó horvát véleményeket előadó részek. De nem, mert a teljes terjedelmében (bevezetéssel, függelékekkel együtt) 850 oldalas, fényképekkel és térképekkel gazdagon illusztrált munka valóban mindvégig magas színvonalú szintézis – olyan, amilyent szívesen olvasnánk minden szomszéd nép történelméről.

Szilágyi Imre „*Koszovó státuszának kérdése*” című munkája a korábbi szerb tartomány függetlenedési folyamatát tárgyalja, egy rövid történelmi bevezető után részletesen bemutatva a nemzetközi igazgatás bevezetésétől (1999. június 10.) 2008 elejéig, a függetlenségi deklarációt (2008. február 17.) közvetlenül megelőző vitáig tartó eseményeket. Szilágyi átfogó és több szempontú (történelmi, államjogi, politikai) elemzése bemutatja a nagyhatalmak és a nemzetközi szervezetek szerepét, az úgynevezett státusvita során felvázolt szerb és albán javaslatokat, az Ahtisaari-tervet, valamint a koszovói probléma tágabb nemzetközi összefüggéseit (a balkáni regionális kihatásokat és a precedensérték kérdését). A kötet hiánypótló jellegű, mert magyar nyelven nem létezik más, hasonló részletességű összefoglalás a koszovói probléma legutóbbi évtizedéről. S jöhetnek már hároméves, nem vesztette el az aktualitását sem: ismeretesek azok a 2011 júliusa óta tartó észak-koszovói zavargások, amelyek olyan mértékig erősítették fel ismét a Koszovó körüli konfliktusokat, hogy azok miatt az Európai Unió még a Szerbia számára kilátásba helyezett tagjelölti státus megadását is elhalasztotta a múlt év decemberében.

A köteteket elolvasva marad némi hiányérzetünk, mert érzékelhető bennük bizonyos tematikai esetlegesség (ez persze olyan „műfaji sajátosság”, ami szinte minden tanulmány- és konferenciakötetről elmondható). Azt is csak sajnálhatjuk, hogy Bíró László könyve „idő előtt” befejeződik (a Cvetković–Maček-paktum jelentősége miatt védhető az 1939-es lezárás, különösen hogy a szerző többször kitér az 1939–1941-es periódusra, mégis szerencsésebb lett volna a részletes elemzést kiterjeszteni a királyi Jugoszlávia egészére). Szintúgy csak sajnálhatjuk, hogy „*A Nyugat-Balkán*” kötet nem foglalkozik néhány, éppen biztonságpolitikai szempontból fontos kérdéssel (migrációs és kriminalisztikai helyzetkép, a helyi politikai kultúra sajátosságai, a kormányzati rendszerek tipikus problémái). Egészében véve azonban kétségtelen, hogy ezekkel a sok új kutatási eredményre támaszkodó, adatgazdag és árnyalt elemzésekkel lényegesen bővültek a magyar balkanisztikai is-

meretek. Szerzőik és szerkesztőik olyan könyveket „tettek le az asztalra”, amelyeket a témára specializálódott kutatók mellett a térséggel foglalkozó diplomaták és újságírók, a békemissziók aktivistái, a nyugat-balkáni gazdasági lehetőségeket kereső vállalkozók és üzletemberek, az egyetemisták, vagy akár az „egyszerű” érdeklődők is nagy haszonnal forogathatnak.

A. *Sajti Enikő*: Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2010. 357 p.

Bíró László: A jugoszláv állam 1918–1939. Budapest, MTA TTI–História, 2010. 336 p. (História Könyvtár. Monográfiák, 26.)

Ferenc Glatz (ed.): The European Union, the Balkan Region and Hungary (Vol. 1, 2, 3). Budapest, Europa Institut, 2007, 2008, 2009. I. 164, II. 182, III. 182 p.

Hornyák Árpád: Találkozások – Ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Pécs, Bocz, 2010. 192 p.

Horváth Gyula–Hajdú Zoltán (szerk.): Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 2010. 614. p.

Pap Norbert–Kobolka István (szerk.): A Nyugat-Balkán. Budapest, MK Katonai Biztonsági Hivatal, 2009. 238 p.

Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Budapest, Mundus-Novus, 2011. 846 p.

Szilágyi Imre: Koszovó státuszának kérdése. Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008. 70 p.

Juhász József

A. A. Фурсенко

Россия и международные кризисы Середина XX века

A. A. Furszenko: Oroszország és a nemzetközi válságok
A XX. század közepe
Moszkva, Nauka, 2006. 547 p.

Aligha vitatható, hogy az 1960-as évek elejére a Szovjetunió olyan szuperhatalommá vált, amelynek részvétele nélkül a világ különböző részein kialakult politikai-katonai válságok rendezése esélytelennek tűnt. Mindazonáltal a Szovjetunió szerepvállalásáról s egyáltalán a szovjet külpolitika főbb célkitűzéseiről vajmi keveset tudunk, hiszen a téma feldolgozásához szükséges orosz levéltári dokumentumokhoz a kutatók – néhány kivételes helyzetben lévő történész kivételével – még ma sem férhetnek hozzá.

Alekszandr Furszenko akadémikus azon kevés történész közé tartozik, aki lehetőséget kapott arra, hogy bepillantson olyan levéltári dokumentumokba is – például az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárának irataiba, illetve a katonai hírszerzés anyagaiba –, amelyek még ma sem nyilvánosak. E dokumentumok alapján 1997-ben Timothy Naftalival együtt angol nyelven már publikáltak egy könyvet az 1962-es kubai rakétaválságról (*Furszenko A.–Naftali T.: „On Hell of a Gamble”. Khrushchev, Castro and Kennedy 1958–1964. The Secret History of Cuban Missile Crisis. New York, London, 1997.*). A most bemutatásra kerülő kötetbe azonban bekerültek olyan részek is, amelyek az angol nyelvű kiadásból kimaradtak, illetve olyan írások is, amelyek nem a karibi válsággal foglalkoznak, hanem a különböző nemzetközi konfliktusokkal kapcsolatos szovjet álláspontot mutatják be. Habár a könyv Oroszországban öt évvel ezelőtt jelent meg, a magyar történészek számára mégis újdonságként szolgálhat. Nem csupán azért, mert az orosz nyelvű szakkönyvek megjelenésének híre és maguk a könyvek is csak némi késéssel jutnak el Magyarországra, hanem azért is, mert a Furszenko által leírtak azóta sem veszítették el aktualitásukat.

A könyv 18 különböző hosszúságú (7–8 oldaltól 30–50 oldalig terjedő) fejezetből áll, amelynek mindegyike önálló tanulmányként is megállja a helyét. Ezek között – a könyv címében jelölt témától eltérően – találhatunk olyan írásokat is, amelyeket nem lehet szorosan valamely nemzetközi problémához kapcsolni. Ilyen a könyv első két fejezete is (*J. V. Sztálin: élete utolsó évei és halála, valamint Ny. Sz. Hruscsov: út a hatalomhoz*), amelyekkel a szerző valószínűleg a későbbiekben tárgyalt külpolitikai kérdések hátterét kívánta megteremteni. Ha ez a szándék vezérelte, a jórészt már ismert belpolitikai kérdések helyett talán nagyobb hangsúlyt kellett volna helyezni a szovjet külpolitika általános célkitűzéseinek megvilágítására.

A kötet harmadik fejezetében (*W. Churchill: „Hidakat teremteni, nem pedig akadályokat emelni”*) Furszenko az 1951-ben miniszterelnökké választott Churchillnek a Szovjetunióhoz való közeledés érdekében tett kezdeményezéseit, illetve az azokkal kapcsolatos szovjet reakciókat taglalja. Az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában őrzött dokumentumokból kiderül, hogy Churchill nem sokkal Sztálin halála után, 1953. június első napjaiban tett első ízben javaslatot Vjacseszlav Molotov külügyminiszternek a tárgyalásokra, ezt azonban Moszkvában nem fogadták túl nagy lelkesedéssel, elsősorban azért, mert nem bíztak az angol miniszterelnök szándékának őszinteségében. A szerző nem csupán az angol kezdeményezéseket és az azokra adott szovjet válaszokat mutatja be, de angol levéltá-

ri források alapján azt is megtudhatjuk, miként reagált azokra az amerikai vezetés, illetve miért nem támogatta Churchillt ebben az ügyben.

A negyedik a kötet első olyan fejezete, amely valóban egy nemzetközi méretű problémával, az 1956-os szuezi válsággal foglalkozik. A válság kirobbanásának előzményeként Furszenko részletesen ír az Egyiptom és a Szovjetunió között 1955 nyarán lefolytatott tárgyalásokról (amelyek eredményeképpen a Szovjetunió fegyvereket és haditechnikát szállított Egyiptomnak), a szovjet–angol, illetve a szovjet–egyiptomi kormány szintű tárgyalásokról, valamint a Szezei-csatorna államosítása miatti nyugati tiltakozásokról, az ügyben összehívott londoni konferenciáról. A kairói szovjet nagykövet, a korábban Magyarországon szolgáló Jevgenyij Kiszeljov jelentéseiből kiderül, hogy Nasszer a Szovjetunió segítségét és támogatását kérte, illetve több alkalommal fordult tanácsért a szovjet vezetéshez. Furszenko írásából az is kiderül, hogy a Szovjetunió kezdettől fogva tudott az Egyiptom ellen tervezett angol és francia lépésekről – többek között egy 1956. augusztus elején Budapestre érkeztet táviratból. Amikor 1956. október 29-ről 30-ra virradó éjjel izraeli, francia és angol csapatok behatoltak Egyiptom területére, Nasszer a szovjet nagyköveten keresztül – egyelőre nem hivatalosan – katonai segítséget kért a Szovjetuniótól. A szerző részletesen tárgyalja az ezzel kapcsolatos szovjet lépéseket, ismerteti az SZKP KB Elnökségének határozatait, a szovjet kormány üzenetének tartalmát, illetve azokat a szovjet diplomáciai tárgyalásokat, amelyek arra irányultak, hogy a csapatokat mielőbb kivonják Egyiptomból. Furszenko eközben egyetlen szót sem ejt a budapesti eseményekről, nem vizsgálja, hogy a magyar forradalom hatással volt-e a Szovjetunió Szuezzel kapcsolatos magatartására, befolyásolta-e a szovjet diplomáciai lépéseket.

A könyv ötödik fejezete *A Szovjetunió és az asszuáni gát (1954–1958)* címet viseli. A szerző a téma rövid kifejtésének szükségességét azzal indokolja, hogy végeredményben az asszuáni gát építésének kérdése volt Nasszer egyik érve a Szezei-csatorna államosítása mellett. Furszenko bemutatja azokat a tárgyalásokat, amelyeket az egyiptomi vezetés annak érdekében folytatott, hogy előteremtse a gát megépítéséhez szükséges anyagi eszközöket, részletesebben kitérve a Szovjetunióval kötött hitelmegállapodás előzményeire.

Az nem derül ki egyértelműen, vajon a szerző miért tartotta szükségesnek, hogy külön fejezetben foglalkozzon az 1958-as iraki forradalommal, bár kétségtelen, hogy a nyugati és a szovjet érdekek itt is ütköztek. A forradalom kirobbantásában Moszkva nem játszott szerepet, az iraki eseményekről szóló híreket Moszkvában alig titkolt megelégedéssel fogadták, és az új iraki kormányt azonnal elismerték. Az iraki vezetés Moszkvához fordult segítségért, és javasolta a kereskedelmi kapcsolatok széles körű fejlesztését, oly módon, ahogyan azt a Szovjetunió Egyiptom és Szíria esetében tette. Furszenko nem csupán arra törekszik, hogy elemezze a Szovjetunió és Irak kapcsolatának alakulását, de részletesen foglalkozik az iraki vezetés és Nasszer viszonyával, illetve az iraki belpolitikai helyzet bemutatásával is.

A könyv hetedik fejezetének címe alapján (*De Gaulle és a szovjet–francia kapcsolatok. Az 1960-as párizsi csúcstalálkozó kudarca*) azt gondolnánk, hogy azt a szerző elsősorban a két ország közötti kapcsolatok bemutatásának szenteli. Furszenko kétségtelenül részletesen foglalkozik a De Gaulle hatalomra jutásával kapcsolatos szovjet véleményekkel és elképzelésekkel, Hruscsov 1960. március végi–április eleji franciaországi látogatásával, De Gaulle-nak a németkérdés rendezésére irányuló szovjet kezdeményezésekkel kapcsolatos álláspontjával. Ugyanakkor jelentős figyelmet szentel az U–2 amerikai repülőgép körüli vitáknak, illetve utal annak a legfelső szintű csúcstalálkozó meghiúsulásában játszott szerepére is. Ismerteti azokat a tárgyalásokat, amelyeket Hruscsov Párizsból történt eluta-

zása után a nyugati hatalmak egymás között folytattak, s kitér azokra a nézeteltérésekre is, amelyek a németkérdés rendezésére irányuló tárgyalásokat illetően De Gaulle és az amerikai vezetés között kialakultak.

A téma szinte egyenes folytatásának tekinthető a következő fejezet, amely a berlini válsággal és a fal felhúzásával foglalkozik. Furszenko úgy véli, a berlini válság kialakulása – amelyet 1958 novemberére datál – szoros összefüggésben állt a szovjet–amerikai viszony romlásával. Mindazonáltal 1958 és 1961 között intenzív diplomáciai tárgyalások folytak a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között a Németországgal kötendő békeszerződésről és Berlinnek „szabad várossá” történő alakításáról. Miután a megíúsult párizsi csúcstalálkozót követő tárgyalások is azt erősítették meg a szovjet vezetésben, hogy hiábavaló a németkérdés gyors rendezésének lehetőségében reménykedni, megszületett a döntés, hogy az NDK-t igazi barikáddal „elkerítik” a Nyugattól. Furszenko írásából nyilvánvalóvá válik, hogy a berlini fal felhúzása és az arra irányuló előkészületek szovjet jóváhagyással, a legnagyobb titokban történtek, ezt a témát a szocialista országok vezetőinek a németkérdéssel kapcsolatban összehívott tanácskozásán sem érintették. Az előkészületekről viszont a keletnémet és a szovjet vezetés folyamatosan egyeztetett. A fal felhúzása nyugati részről óriási tiltakozást váltott ki, és kevésbé ismert, hogy 1961. október 26-án majdnem összetűzésre került sor a Checkpoint Charlie ellenőrző pontnál felsorakozott amerikai és szovjet tankok között.

A németkérdés rendezése és Nyugat-Berlin státusa továbbra is napirenden maradt, de 1961 októberében a világ figyelme egy időre a karibi térségre irányult, ahol újabb, minden korábbinál komolyabb feszültségóc alakult ki. Ezzel kapcsolatban Furszenko a legnagyobb figyelmet az 1962-es kubai válságnak szenteli, a probléma különböző aspektusaival tíz fejezetben, mintegy 270 oldalon foglalkozik. Nem derül ki, vajon a szerző milyen logika alapján döntött az egyes fejezetek egymásutániságáról. A recenzensnek mindenesetre logikusabbnak tűnne, ha a Kubába történő szovjet fegyverszállításokról szóló fejezet lenne a blokkon belül az első, hiszen éppen az Anadyr fedőnévre keresztelt szovjet rakétaszállítási akció volt a kiindulópontja a szovjet–amerikai konfliktus kiéleződésének. Időrendi szempontból ugyancsak indokolt lenne előbbre hozni azt a fejezetet, amely a Ny. Sz. Hruscsov és J. F. Kennedy közötti közvetlen összeköttetést biztosító szovjet hírszerzőtísz személyével foglalkozik, hiszen ez az összeköttetési csatorna már a karibi válság előtt is létezett.

Mint arra már utaltunk, a fejezetek többsége önálló tanulmányként is felfogható, s ebből adódóan előfordulnak bennük átfedések, tartalmi ismétlések. A karibi válsággal foglalkozó írások közül az első (a kötetben a 9. fejezet) *Az atomháború küszöbén: az 1962-es kubai válság* címet viseli. Ez az írás a szerző 1992-ben megjelent tanulmányának átdolgozott és kiegészített változata, amelyben szinte kizárólag megjelent forrásokra, illetve feldolgozásokra alapozva mutatja be a kubai rakétaválság kialakulásának és rendezésének folyamatát. Az itt érintett egyes kérdések egy részét a későbbiekben külön fejezetben részletesen is kifejti. Ezek egyike a már említett szovjet fegyverszállítások problematikája. Furszenko a szovjet hírszerzés rezidensének, a későbbi szovjet nagykövetnek, A. I. Alekszejev visszaemlékezésére alapozva arról ír, hogy a szovjet fegyverszállítások 1960 közepétől kezdődtek. Ugyanakkor már a kubai forradalom előtt, 1958 decemberében a csehszlovák vezetéshez egy kereskedelmi cégen keresztül fegyverszállításra vonatkozó kérelem érkezett, amelyhez Moszkva hozzájárulását adta. 1959-ben ilyen kéréssel fordultak Lengyelországhoz is, amely ellen szovjet részről szintén nem emeltek kifogást. A Szovjetunióból történő közvetlen fegyverszállítás ötletét Castro egyelőre elvetette, mert attól tartott, hogy ez alapul szolgálna egy Kuba elleni amerikai támadáshoz. Arra a kérdésre a szerző sem tudja a választ, vajon a szovjet fegyverszállítások megindulásában szerepet játszott-e

Anasztasz Mikojan 1960. februári havannai látogatása, mindenesetre a szállítások ezt követően indultak meg. Furszenko igen részletesen ismerteti az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat és konkrét lépéseket, a formálisan kulturális tanácsosi beosztásban dolgozó Alekszejevnek a tárgyalási folyamatban játszott szerepét. A döntés a szovjet rakéták Kubába telepítéséről az SZKP KB Elnökségének 1962. május 24-i ülésén, hosszas vita után, Mikojan tiltakozása mellett született meg. Az akció végrehajtása a legnagyobb titokban, a KGB vezetőinek tudta nélkül történt, a szovjet katonai szakértők mezőgazdasági szakembereknek álcázva utaztak Kubába.

Furszenko a fentebb ismertetett fejezet végén utalt arra, hogy 1962. október 18-án már Kennedy elnök asztalán voltak azok a légi felvételek, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy szovjet rakétákat telepítettek Kubában, s ami arra készítette az amerikai vezetőt, hogy október 22-én a rádióban és a televízióban felhívást intézzen az ország lakosságához. A szovjet vezetés még nem tudta, pontosan miről fog az amerikai elnök beszélni, amikor 1962. október 22. estére összehívták az SZKP KB Elnökségét. Furszenko külön fejezetben foglalkozik az elnökségi ülés lefolyásával, a másnap hajnalra átnyúló vita alakulásával, külön is kitérve a Rogyion Malinovszkij marsall és Anastasz Mikojan közötti nézetkülönbségek ismertetésére.

Az olvasó azt várná, hogy a szerző ezt követően arról ír, hogy ugyanebben az időpontban milyen tárgyalások folytak Washingtonban, milyen elképzelések és tervek fogalmazódtak meg a válság megoldására. Ehelyett azonban a téma szempontjából irrelevánsnak tűnő fejezet következik, amelyben a szerző Fidel Castro és a kommunisták viszonyát vizsgálja. Ennek során szót ejt Castro viszonyulásáról a szovjet vezetéshez, szovjetunióbeli látogatásáról, a kubai forradalmár szovjet megítéléséről.

A következő, *Török rakéták a kubai válságban* című 13. fejezet újra az események kronológiáját követi, s azzal az 1962. október 23-án tett amerikai ajánlattal foglalkozik, miszerint az amerikaiak készek a törökországi rakétabázis felszámolására abban az esetben, ha a szovjetek felszámolják a sajátjukat Kubában. Furszenko rámutat arra, hogy a törökországi rakéták leszerelésének kérdése már 1962 nyarán felmerült, éppen azzal összefüggésben, hogy a szovjetek egyre nagyobb aktivitást kezdtek mutatni Kubában. A szerző ismerteti azokat a tárgyalásokat, amelyeket egyrészt az amerikai vezetés folytatott szövetségeseivel és Törökországgal, másfelől a Szovjetunióval, s amelyek nyomán 1963. április végén létrejött az „alku”.

A karibi válság rendezéséről más csatornákon is folytak titkos egyeztetések; ezeket mutatja be Furszenko a könyv 14. fejezetében. Ilyen tárgyalások zajlottak a szovjet és az amerikai vezetés tudtával és jóváhagyásával a szovjet nagykövetség munkatársa, a KGB rezidense, Alekszandr Fomin (eredeti nevén Fekliszov) és John Scali tévétudósító között. Furszenko az SZKP KB Elnökségének üléseiről készült jegyzőkönyveket és a szovjet hírszerzés iratait szembesíti a megbeszélések két egykori résztvevőjének – egymástól jelentősen eltérő – visszaemlékezésével, s arra a következtetésre jut, habár mindkét félnek szerepe volt a válság rendezésében, befolyásuk az eseményekre korántsem volt olyan, mint amilyen képet arról rajzoltak.

Sokkal fontosabb összekötő szerepet játszott a két vezető között Georgij Bolsakov, a Szovjetunió fegyveres erői vezérkara hírszerző igazgatóságának ezredese, aki a Szovjetunió washingtoni nagykövetségén kulturális attaséként és a *Soviet Life* című folyóirat szerkesztőjeként dolgozott. Bolsakov nagyon jó, baráti kapcsolatot alakított ki az amerikai elnök fivérével, Robert Kennedyyel, akit – az elnök tudtával – a Szovjetunióval való nem hivatalos kapcsolattartásra használták fel. Furszenko tanulmányából az is kiderül, hogy a szovjet katonai hírszerzés egyáltalán nem örült Robert Kennedy és Bolsakov kap-

csolatának, sőt kezdetben határozottan megtiltotta, hogy találkozzon az amerikai elnök fivérével. Furszenko a szovjet katonai hírszerzés iratai és Bolsakov visszaemlékezése alapján végigköveti Bolsakov és amerikai partnereinek valamennyi találkozását, a beszélgetések során érintett kérdéseket, az ezredes jelentéseinek további sorsát. Bolsakov iránt teljes bizalommal viseltettek Washingtonban is egészen addig, amíg a kubai rakétabázisról nem készültek légi felvételek. A korábbi jó viszony elhidegült, az új szovjet nagykövet, Anatolij Dobrinyin megérkezésével pedig a korábbi nem hivatalos csatorna is elvesztette jelentőségét.

Furszenko szinte valamennyi, a karibi válság megoldásával foglalkozó fejezetben hangsúlyozza, hogy a rendezés az amerikai és a szovjet vezetés között a kubaiak háta mögött, azok megkérdezése nélkül történt. A megállapodásról szóló hírt a kubai vezetés nemzeti megaláztatásként élte meg, ezért az SZKP vezetése 1962 végén a Kuba-szakértővé avanszált Mikojant küldte Havannába Castro megbékítésére, illetve azért, hogy megszerezze Castro hozzájárulását a rakéták visszaszállításához. A könyv 16. fejezete a havannai szovjet nagykövet jelentései és Mikojannak Hruscsovhoz írt, az Orosz Federáció Elnöki Levéltárában őrzött levelei alapján mutatja be azt a hosszadalmas és vitáktól egyáltalán nem mentes tárgyalási folyamatot, amelynek során Mikojannak végül a Kuba elleni amerikai blokád feloldásáért cserébe sikerült megszereznie Castro egyetértését.

Könyve végén Furszenko arra a kérdésre próbál választ adni, hogy több mint 40 évvel az események után mit tudunk meg a majdnem nukleáris háborúba torkolló karibi válságról. Furszenkónak olyan levéltári forrásokhoz sikerült hozzájutnia és könyvében feldolgoznia, amelyek nem csupán a kubai rakétaválság történetéhez szolgálnak új adalékokkal, de bepillantást engednek a szovjet döntéshozatali mechanizmusba, a „katonai lobb” és az SZKP KB Elnöksége egyes tagjai közötti konfliktusokba, valamint rávilágítanak a szovjet titkosszolgálatoknak a nemzetközi konfliktusok megoldásában játszott szerepére is.

Baráth Magdolna

Philippe Chenaux
 L'Église catholique et le communisme
 en Europe (1917-1989)
 De Lénine à Jean-Paul II

A katolikus egyház és a kommunizmus Európában (1917–1989)
 Lenintől II. János Pálig
 Paris, Édition du Cerf, 2009. 383 p.

„Ahhoz a generációhoz tartozom, melyre nem hatott a kommunizmus vonzereje.” Philippe Chenaux legutóbb publikált könyvének különös nyitósora némelyek számára meglepő kijelentés. A szovjet uralmi szféra alól nem is oly régen kibújt közép-kelet-európai államok olvasói szemében ugyanolyan megütközést keltő lehet, mint a mű borítója. A cím első fele (A katolikus egyház) vörös betűkkel rajzolódik ki a felső térfél sárga alapszínén. A szöveg mellett II. János Pál pápa képe látható. A sárga betűs folytatás (és a kommunizmus Európában) Lenin fotójával egyetemben lejjebb, vörös alapon jelenik meg. A színnek által jegyzett szimbolika, a képi megvalósítás – a szembenező szereplők – struktúrája egészen újszerű: kifejezi a két, más-más értelemben vett hatalom (a Szentszék, illetve Szovjet-Oroszország, majd a Szovjetunió) markáns másságát, konfrontálódását, mi több a 20. század „elkötelezett szemléllői” előtt 1917 és 1989 között megjelenő drámai alternatívát. Vajon mely eszmerendszer vagy program rendelkezik nagyobb vonzerővel a tőke érdekei által vezetett (parlamentáris) kapitalista állam formális jogi egyenlőséget felkínáló, azonban valóságos politikai és esélyegyenlőséget nem (vagy alig) biztosító, sőt tömegek marginalizálódását okozó berendezkedésével szemben? Generációkat nyert meg egy igazságosabb társadalom vágyálma, mely mindkét gondolatiság, a keresztény társadalometika és a marxista rendszer közös pontja volt.

Philippe Chenaux a Pápai Lateráni Egyetemen a modern kori egyháztörténelem professzora. Korábbi, szakmai körökben magasan jegyzett munkái, melyek mindegyike a párizsi Cerf kiadónál jelent meg, egy-egy részterületre vagy időszakra fókuszálva mintegy előkészítették e művet. (Entre Maurras et Maritain. Une génération intellectuelle catholique (1920-1930), 1999.; Pie XII. Diplomate et pasteur, 2003.; „Humanisme intégral” (1936) de Jacques Maritain, 2006.) A francia jobboldal I. világháború utáni útkeresésének elemzése, XII. Pius működésének fő vonalai és motivációi, Jacques Maritain nagy fontosságú politikai filozófiai kötetének – Az igazi humanizmus címet viselő írásnak – a bemutatása, saját korában való elhelyezése és hatástörténetének vizsgálata számos adalékkal szolgálhat szerzőnk számára, aki minden könyvében, így jelen esetben is, egyszerre fest egyház-, eszme- és politikátörténetet.

Az önkényes vagy egysíkú narrációt kizáró egyik tényező a gazdag forrásanyag. Chenaux nunciatúrák (Acta Nuntiaturae Polonae), vatikáni levéltárak (Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Archivio Segreto Vaticano), diplomáciai archívumok (Archivio Storico del Senato, Archivio del Ministero Degli Affari esteri, Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques Français), sajtóorgánumok (Acta Apostolicae Sedis, La Civiltà Cattolica), szerzetesrendi levéltárak (Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori) eddig nem ismert anyagait is felhasználja szintézise készítéséhez.

A fentebb csupán egy-két példával illusztrált lelőhelyeken kívül a 383 oldalas könyvben szintén tág teret kapnak a kort kommentáló publikációk meglátásai. Chenaux megszo-

kott rigorózus tényszerűsége mellett a (politikai, egyházi) struktúrák mögött húzódó eszmék iránti nyitottsága az a másik tényező, mely hitelesíti a lehetetlen vállalkozást: a valóságot lehető legjobban feltáró munkát.

Rendhagyó a könyv felépítése is. A rövidítések lajstroma után (mely a bőszéges lábjegyzetek jelöléseinek felfejtéséhez nélkülözhetetlen) kilenc oldalon keresztül kronológiai sorrendben sorakoznak a 20. század fontos pillanatai. A szokatlan szempontú összerendezés kissé mehökkentő, s előrevetíti a könyv fő csapásirányait. A cárizmus megdöntése (1917. február 22.) és Gorbacsov vatikáni látogatásának (1989. december 1.) szélső dátumai között nem csupán a diplomácia- és a politikátörténet jobbára ismert lényegi eseményei bukkannak fel. A szöveg szárait ugyanúgy alkotják a „sajátos külön rendszerként” elkönyvelt egyháztörténeti fejlemények. Utóbb derül ki, miért bírt saját idején és közegén túlmutató jelentőséggel egy-egy nagyságrendjében csekélynek vagy másodlagosnak tűnő ekkleziológiai történés, s miért lehetett társadalmat és politikát befolyásoló hatótényező. Ritka az olyan egyháztörténeti szakkönyv, mely a maga specifikus látásmódját részletes és igényes „egyetemes” történeti háttéren érvényesíti, s ritka az olyan történeti munka, mely nem negligálja a vatikáni diplomácia lépéseinek univerzális és regionális súlyát.

A bevezetést követő, csaknem azonos terjedelmű három nagy egység két köztes cenzúráját (1945 és 1958) a szerző eltérő alapon jelölte ki. A *Szküllá és Kharübdisz között (1917–1945)* négy kisebb részben (Az egyház és az októberi forradalom; Az orosz délibáb; Katolikusok és kommunisták; Igazságos vagy szent háború?) vázolja a II. világháború lezárulásáig tartó időszakot, mely dátum Európa hatalmi térképének alapvető átrendeződésére emlékeztet. Az *egyház a hidegháború alatt (1945–1958)* című főfejezet mondanivalója három téma szerint bomlik ki (Róma vagy Moszkva, A keresztény progresszisták kiváltotta krízis, Az elhallgatott egyház és a vértanúk). A korszak zárköve XII. Pius (Eugenio Pacelli) halála, más megközelítésben az új gondolkodási stílust és fellépési módot megjelenítő XXIII. János pápaságának kezdete. Az *olvadástól a rendszer bukásáig (1959–1989)* mint utolsó – és leghosszabb – rész ismét több tárgykört fog át (A kiátkozástól a dialógusig, A Vatikán keleti politikája, Kereszténység és marxizmus, Az egyház és a kommunizmus bukása). A könyv utolsó oldalait a fejezetekre lebontott bibliográfia, majd név-, utóbb a tartalomjegyzék tölti ki.

A fentebb felsorolt tizenegy fejezet mindegyike kisebb alszakaszokra tagolódik. A címek sejtetik, hogy a bő hetven év tárgyalása nem filmszalagszerű prezentáció. A Bevezetés szavai egyértelműsítik Chenuaux szándékát. Nyugat-Európában a múlt század utolsó két évtizedéig a totalitárius rendszerek vizsgálatakor a náciizmus és a fasizmus sokkal inkább a kutatások reflektorfényébe került, mint a kommunista diktatúrák és az egyház kapcsolatának története. Hansjakob Stehle (1975), Antoine Wenger (1987), Andrea Riccardi (1992) témánkban ma már megkerülhetetlen munkái ellenére igaz ez az állítás. Chenuaux „nagy történelmi tablót” igyekszik készíteni. Célja a szintetizáló látásmód kialakítása. A Komintern archívumának megnyílása, XV. Benedek (1914–1922), XI. Pius (1922–1939), XII. Pius (1939–1958) pápaságát karakterizáló dokumentumok és Agostino Casaroli bíboros iratai hozzáférhetőségének bővülése (2008) az utóbbi évtizedben új ismereteket közvetítettek. Chenuaux esetében az újdonság három párhuzamos szempontrendszer együttes kezelésében áll: Róma és Moszkva kapcsolatának diplomáciatörténete mellett 1. politikai síkon vizsgálja a kommunisták és a katolikusok, 2. intellektuális dimenzióban a keresztény és a marxista gondolkodók, 3. a vallás mezején pedig a katolicizmus és az orosz ortodoxia közötti lehetséges vagy megvalósult kontaktust. Értelemszerűen Olaszország, Franciaország hangsúlyos helyet kap a könyvben, hiszen e két hagyományosan katolikus országban működtek a legerősebb kommunista pártok.

Az első egység, a *Szküllá és Kharübdisz között (1917–1945)* a Szentszék és a megszülető proletárállam relációjának gondos, sok új információt szolgáltató leírása, melyben szerzőnk a fentebb említett szerkesztést – a többoldalú analízist – sikeresen hajtja végre. Téveszméket is tisztáz, miközben árnyal. A Vatikán a Romanov-dinasztia (az ortodoxia fő támogatója) bukásában egyfelől a skizmatikusok Róma kötelékébe való visszatérésének lehetőségét látta felcsillanni, másfelől nem érzékelt az első ateista állam születésének valós jelentőségét. A földindulás eszmei (kommunista) karaktere elsikkadt, ehelyett a radikális változásokat a nagy francia forradalom egy kópiájának tekintették. Felbukkantak a szabadkőművesek és a zsidók ármánykodásairól szóló összeesküvés-elméletek. A jezsuiták híres újságában, a *La Civiltà Cattolica*-ban 1917 és 1925 között a szovjet állammal mintegy száz cikk foglalkozott, jobbára ebben a stílusban. Érdekfeszítőek a vatikáni diplomáciai testület egyes tagjainak és meghatározó egyházi személyiségeknek távirat, jelentés formájában papírra vetett helyzetelemzései. Igen jellemző Włodomierz Ledóchowski jezsuita generális Pietro Gasparri államtitkárnak írt levele (1922. május), melyben úgy vélte, hogy „Oroszország kormányát nem az ország gazdasági és szociális körülményei hozták létre, hanem egy kitűnő nemzetközi szervezettséggel rendelkező (zsidó) csoport, mely a keresztény civilizáció lerombolására tör”. Chenaux a közvélemény és a felső klérus egy részét átható antijudaista áramlat mellett ugyanilyen részletességgel mutatja be az egyházon belüli józannabb, nem jelentéktelenebb oldal tetteit – példának okáért XV. Benedek lépését, aki 1921-ben oszlatta fel Umberto Beningi püspök Sodalitium pianum nevű integrista szervezetét. A kiadósan dokumentált, életszerű anyagok lebilincselőek, s szembetűnik, hogy több hatalmi góc működött a Vatikánban: az Államtitkárság, a Szent Officium és a Propaganda Kongregáció. Ez utóbbi prefektusának, Wilhelm van Rossumnak személyes támogatásával már az 1920-as évek elejétől szerveződött az „Izrael barátai” papi mozgalom, mely 1927-ben már 18 bíborost, mintegy 200 püspököt és 2000 papot számlált tagjai között, hogy karakteres története hamar véget érjen (látszólag) a nagypénteki liturgia szövegének („pro perfidis Iudaeis”) megváltoztatási kérelme miatt.

A sematikus zsidó konspirációként definiált szovjet állammal szemben a Vatikán ugyanazt a stratégiát – a konkordátumos politikát – próbálta megvalósítani, amely a modern, laikus államok kapcsán működőképesnek bizonyult. Az egyik legkiemelkedőbb rész az e logika szellemében megtett erőfeszítések ábrázolása. Elsőként az 1922. márciusi Pizzardo–Voronszkij-megállapodás története kerül terítékre, valamint az ezt megelőző „erőfelmérő” táviratváltások XV. Benedek és Lenin (Pietro Gasparri és Georgij Csicserin) között. Megjegyzendő, hogy a pápa már 1919-ben az omszki ortodox érsek (!) óhajára kérte a durva egyházüldözés leállítását, s az is, hogy a válasz – ettől kezdve mindig – diplomáciai berkekben szokatlanul cinikus és kerges stílusban érkezett. Chenaux az események felfűzése közben az új pápa, XI. Pius (Achille Ratti) arcélét sem felejtí, aki az egyház megmaradásának és Oroszország megtérésének „nemes megszállottja” volt, s aki ezért nunciusa, Pacelli („Ezekkel a bűnözőkkel szemben semmi bizalmat sem lehet táplálni!”) nézetének ellenében 1924 júniusában Berlinben újraindította a tárgyalásokat, abban az évben, amikor a nagyhatalmak sorra elismerték a Szovjetuniót. Az 1927 decemberéig tartó megbeszélések során (Sztyefan Bratman-Brodovszkij és Nyikolaj Kresztinszkij közreműködésével) bolsevik részről a cári éráénál rosszabb feltételeket kínáltak, ezért a tárgyalások eredménytelenek maradtak. Az adott időszakon belül Chenaux párhuzamos szájakon futtatott témaelemzésének egyik fonala a katolikus jelenlét „oroszoszági erősítésének” kísérlete. Alaposan körüljárja Michel d’Herbignynek, a Pápai Keleti Intézet jezsuita igazgatójának és titokban felszentelt püspökének 1925 októbere és 1926 szeptembere között e cél

érdekében megtett három – álcázott – szovjetunióbeli tanulmányútját, amelyek ideje alatt titokban főpásztorokat szentelt.

A másik izgalmas egyháztörténeti szál az unió kérdése. A Vatikán nem mondott le a lehető legtöbb ortodox hívő visszatérítésének szándékáról, ezért a hatékony cselekvési mód megtalálásához a helyi körülményeket jól ismerő lelkipásztoroktól (Andrij Szeptickij, Henryk Skirmunt és Eduard von de Ropp püspököktől) kért javaslatot. Az ügy jelentőségét mutatja: az 1917 májusában felállított új intézmény, a Keleti Egyház Kongregációjának struktúrája immár nem prefektus, hanem a pápa fősege alatt áll. A drasztikus szovjet fellépés, a lelkiismereti szabadság teljes elfojtása, a politikai síkon átélts csőd, a rémítő információk (a teljes katolikus hierarchia megsemmisítéséről) ellenére Róma 1929 teléig folytatta egyfajta *modus vivendi* keresését. E fejezetek érdeme, hogy megértetik a Divini Redemptoris enciklika (1937. március) és a Szent Officiumnak a kommunistákkal való együttműködést tiltó dekrétuma (1949. július 1.) évtizedekre visszanyúló gyökereit.

Nyugat-Európában egészen más vetületben jelent meg az együttélés vagy összecepás alternatívája a katolikusok és a kommunisták, illetve a katolikusok és az ortodoxok között. E kérdés a politika világában élesen jelentkezett. Az értelmiség egyik felét – kis megingásokkal – lényegében Szolzsenyicin Gulág szigetcsoport (1973) című művéig a baloldal értékei kápráztatták el, hogy azután az „emberarcú barbarizmus” (B.-H. Lévy) váljon szállóigévé. Katolikus oldalon a „harc” megvívásához az 1920-as években alulról jövő kezdeményezésként nemzeteken átívelő szövetségeket, lobbicsoportokat (Catholic Concil for International Relations, Entente Internationale) próbáltak létrehozni – jó esetben római megtűréssel –, azonban a kudarcot valló békerendszer és a gazdasági világválság következményei miatt az igazi próbát az 1930-as évek jelentették. A francia baloldal választási győzelme (1936. május), a spanyol polgárháború véres eseményei (1936 júliusától) igazolni látszották a Moszkvából irányított kommunista térnyerés veszedelmét. A Komintern VII. kongresszusán (1935) elfogadott népfretpolitika több mint veszélyesnek tűnt. *„A kommunizmus magja rossz. Semmiféle téren nem szabad vele együttműködni, ha a keresztény kultúrát megmenteni akarjuk. Éppen az elámítottak lesznek a kommunizmus első áldozatai, miután azt saját országukban uralomra segítették”* (Divini Redemptoris). Az összefogás tiltása és annak gyakorlati értelmezése élénken foglalkoztatta az európai katolikus közvéleményt. Maga XI. Pius is mintha pasztorális szempontoktól vezetve visszakovert volna: a Rómába látogató francia püspököknek mondott 1937. november 6-i beszéde, majd alig később a bíborosi kollégium előtti szavai engedékenységet mutattak, melyek hatását az Államtitkárság (Pacelli) utóbb minden eszközzel tompítani igyekezett. Franciaországban a közös szociális cselekvésre vonatkozó felhívás, melyet a kommunista Maurice Thorez a püspökök utazása előtti hónapban – másodsorra – fogalmazott meg, láthatólag nehéz probléma elé állította a társadalmi kérdések iránt nem érzéketlen klérus és a laikus katolikus rétegeket. Jean Verdier párizsi érsek 1937. karácsonyi beszédében visszautalt XI. Pius novemberi szónoklatára: nem dogmatikai, hanem lelkipásztori nyitottságára, amivel kapcsolatban a sajtóban azonnal, az enciklika kiadása után fél évvel nem kis polémia támadt.

Két szempontból is meglepő a hivatalos egyházi megnyilatkozások, az enciklikák és a spanyol püspökök pasztorlevele keletkezéstörténete. Egyfelől kiderül, hogy azok az aktuális társadalmi-politikai élet kihívásaihoz kapcsolódva belső feszültségek és viták közepette születtek (jellemző a bizottságok kialakulása, a nem egyveretű szemléletek ütközése, a tervezetek további sorsa, a hatalmi súlypontok kifomálódása). Másfelől felszínes tájékozottságunkra rácafolva megmutatkozik a politikai, ideológiai szempontokon felülemelkedni akaró felelősségérzet (a spanyol polgárháború esetében a külső nyomás ellenére az „igazságos” vagy „szent háború” kifejezés teljes elutasítása).

A francia történész részleteiben láttatja a határozott „nem” oldalát is, így a baloldalt elfogadó, netán azzal szimpatizáló újságok (Terre Nouvelle, Sept) elhallgattatását, a különböző nyitott szellemű kezdeményezések folytonos küzdelmét (Emmanuel Mounier, Jacques Maritain, Alfred Mendizabal, Dom Lambert Beauduin), a „terepen” működő helyi egyház (a Rerum Novarum óta a munkáskérdésben specializálódott jezsuita vezetésű Action Populaire) Rómától elütő (a kommunizmus elítélését időszerűtlennek ítéelő) vélekedését. A római „összkép” merevsége dacára mégis tükrözi a kor komplexitását: a vallásüldözés új hullámával (1929. április) a Szovjetunióban 6715 templom tűnt el, s egy 1935-ben létrehozott periodika (Római levelek a modern ateizmusról) nagy ívű dokumentációs anyagot gyűjtött össze a működő kommunista mozgalmakról és azok programjairól.

Az első nagy egységet lezáró fejezetben az egyik totalitárius szörny után a másik (a náciizmus) kerül előtérbe, s vele szemben a pártatlanság, de nem a morális semlegesség álláspontjára helyezkedő, de taktikai téren esetenként hibázó II. világháború alatti vatikáni politika. Mindez széles nemzetközi összefüggésekben. Az állam túlsúlyát, a jog semmibe vételét elvető állásfoglalástól (Summi pontificatus, Karácsonyi üzenet, 1939) a Hitler elleni első konspirációban való közvetítésig, a Szovjetunió elleni „keresztes hadjárat” elutasításáig, a nagyhatalmak vezetőivel folyó egyeztetésekig sok apró részlet igazítja képünket. Chenaux nem elfogult, s tárgya felvezeti a második főrészt.

Az egyház a *hidegháború alatt (1945–1958)* három fő- és kilenc kisebb fejezetben (a szerző szerint) egy már „kikutatott” periódusról referál. Központjában a szovjet térnyerésre és a kommunista pártok megizmosodására reagáló piusi (ellen)politika áll, mely anélkül, hogy teljességgel azonosult volna az amerikai érdekekkel és értékekkel, a trumani elveket messzemenően támogatta. E nézőpontot nem osztotta a katolikus világ egésze. A pápa teljes erőbevetéssel – egy szovjetellenes (katolikus) blokk szervezési kísérlete és az első olasz és francia választások körüli (1946. június) „nyílt” agitáció által –, de elvakultság nélkül munkálkodott a kommunista befolyás minimalizálásán. „Európa stabilitása és békés fejlődése önmagában vett cél és nem eszköz a modern Oroszország hatalmának korlátozására” (XII. Pius levele Truman elnöknek, 1948). A „nagy, keletről jövő veszély” elhárítása ellenben kizárta a felekezeti közzeledést (Réarmement moral, Egyházak Világtanácsa, felekezeti fölötti párok elutasítása). A moszkvai pátriarkátust a szovjet kormány expanziós kéréseknek tartották.

Chenaux feltárja a dogmatikai megkeményedés politikatörténeti okait. A békemozgalom ideológiai szempontokkal átitatott többoldalú értelmezése és áramlatainak jellemzése külön téma, csakúgy mint a kereszténydemokrácia születése és aranykora. Mivel a demokratikus berendezkedést frissen elfogadó Vatikán (Karácsonyi beszéd, 1944) érdekelt volt e pártok eredményes szereplésében, az alakzatok genezise mellett különbségeik (olasz kontra francia és német mintájú szerveződés), nemzeti és összeurópai viszonylatban folytatott politikájuk nyomatékka szerepel. Az Európa-gondolat és a különféle spektrumú föderációs tervek után új alfejezetként a „marxizmus saját inventív erejének továbbfejlesztésén” munkálkodó progresszisták és a munkáspapi mozgalom „kényes” ügyének, egyházi megregulálásának eseménysorát olvassuk, mely tükre a katolikus és a baloldali értelmiség kapcsolatának.

Zárásul a köztes-európai népi demokráciák katolikus egyházai üldözésének folyamata bontakozik ki a blokkok közti interkontinentális küzdelem hátterén, illetve országokként, nem felejtve a lokális egyház történelmi múltját, helyzetét, társadalomszervező szerepét. Chenaux figyelmet szentel Josef Beran, Mindszenty József, Stefan Wyszyński bíborosok eltérő karakterének és küzdőstratégiájának.

Az *olvasástól a rendszer bukásáig (1959–1989)* címet viselő harmadik rész a hajlíthatatlan piusi politikával szakító, alapjaiban új vatikáni stratégia időszakát dolgozza fel. XXIII. János (Giuseppe Roncalli) inkább egyéniségét és hosszú diplomata múltjának tapasztalatait követve képviselte a hagyományos alapelveket. A belső reform (II. Vatikáni Zsinat) mellett a béke megszilárdítása, Genf, Moszkva és Konstantinápoly irányában az ökumené kérdése, s egyáltalában a dialógus mint kulcsszó lett elsődleges (rodoszi találkozó). Szoros kutatási területén járva Chenu taglalja a pápa személyes érdemeit a Szovjetunió irányában megmutakozó nyitásban (1961), az 1962-es kubai válság lecsengésében, a „jóakarátú emberekkel” – a baloldaliakkal is – lehetséges kollaboráció „forradalmi” és finom megfogalmazásában (Mater et Magistra, Pacem in terris). Kiderül, hogy a közeledésben részben moszkvai utazásaikkal közvetítő kereszténydemokrata politikusok (Amintore Fanfani és Giorgio La Pira) komoly szerepet játszottak. A továbbiakban a zsinat témánkba vágó fő elvei és azok fogadtatása köt le bennünket: csemegézhetünk a szovjet és a nyugat-európai (francia és olasz) kommunista pártok kommentárjaiból és az *aggiornamento* hatástörténetéből (Togliatti: Jaltai emlékirat, 1964).

A keleti politika, az „Ostpolitik” – animátora, Casaroli bíboros hosszú, 1990-ig tartó működése folytán – a következő pápák alatt is a kompromisszumok és a megegyezés nehéz ösvényét jelentette. Chenu részletesen tárgyalja mibenlétét, a keleti politika körüli akkori és mai vitákat. Az egész kötet egyik legérdekesebb fejezete az intellektuális síkon zajló párbeszédet elemzi. A zsinatot követően szervezett találkozók (Salzburg, Herrenchiemsee, Marienbad), az évtized katolikus értelmiségére jellemző marxista befolyás valósága („marxista keresztények” és a radikálisabb „kritikai keresztények”), VI. Pál apostoli levelének (Octogesima adveniens 50. pont) „fél(re)értelmezése” (Francia Püspöki Kar), majd az 1970-es évek ellentétes iránya (Georges Marchais és Enrico Berlinguer kezdeményezései) az útkeresés megannyi (kétes) változatát hozták. Az utolsó rész kiemelkedő szerepet tulajdonít II. János Pál elgondolásainak, művének, megnyilvánulásainak a kommunista rendszer összeomlásában.

A rengeteg – dokumentált – információt adó, a történelmi előzményeket bőven taglaló, több csapásirányú história követése nem egyszerű, de maga a munka lenyűgöző.

Hantos-Varga Márta

Julia E. Sweig
Cuba: What Everyone Needs to Know

Amit mindenkinek tudnia kell Kubáról
Oxford, New York, Oxford University Press, 2009. 304 p.

A szerző az Egyesült Államok egyik vezető Kuba- és Latin-Amerika szakértője, a Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsának (Council on Foreign Relations) vezető munkatársa, a Latin-Amerika Tanulmányok Központjának igazgatója. A magyar olvasók Julia E. Sweig nevét elsősorban a magyar médiában is szenzációként kezelt Fidel Castró-i „bejelentés” kapcsán ismerhetik („A kubai modell már nálunk sem működik”).

2010 szeptemberében Fidel Castro magánjellegű meghívására szerzőnk, Julia E. Sweig Jeffrey Goldberg amerikai újságíró, a *The Atlantic* magazin nemzetközi tudósítója társaságában Kubába látogatott. A Castróval készült interjúban elsősorban külpolitikai kérdéseket feszegettek, különös tekintettel Irán szerepére egy esetleges atomháború kapcsán. Castro élesen bírálta Ahmadinezsád iráni elnököt, de számos ponton kritizálta Izrael politikáját is. A beszélgetésben Jeffrey Goldberg kérdésére, vajon forradalmárként ma is hisz-e a kubai modell exportálhatóságában, valóban a fent idézett mondat hangzott el. Másnap a havannai egyetemen Fidel Castro kifejtette hallgatóságának, hogy a mondat valóban elhangzott, de annak szándéka szerinti jelentése szöges ellentétben áll az amerikai média által közöltekkel. Felvetette, hogy „hite és legjobb tudása szerint, ha a kapitalista rendszer működésképtelenné vált az Egyesült Államokban és az egész világon, akkor vajon hogyan működhetne egy olyan szocialista országban, mint Kuba?”.

Sweig az első pillanattól kezdve nyilvánosan próbálta értelmezni a fenti mondatot, igyekezett összefüggéseiben bemutatni annak jelentéstartalmát, azonban erre részleteiben már sem az amerikai, sem a magyar média nem volt kíváncsi. Mindez azért is fontos a könyv szempontjából, hogy jobban megismerhessük a tudós szerző karakterét a recenzeált mű esetében.

Az Oxford University Press 2002-ben könyvsorozatot indított *Amit mindenkinek tudnia kell* címmel, hogy olyan széles társadalmi érdeklődést kiváltó témákról értekezzen, mint többek közt: az iszlám, a drogpolitika, Törökország, az amerikai politika és az egészségügyi reformok, Koszovó, a ciprusi probléma, a világ élelmiszer helyzete. A sorozat szerkesztőinek szándéka az volt, hogy a témák világhírű szakértőit felkérve tudományos igényű, ámde tömören, közérthetően megfogalmazott ismeretterjesztő könyveket adjanak az olvasók kezébe. Ebbe a sorozatba illeszkedik a Kubáról írott kötet is. A több mint 120 kérdést egyenként átlagosan két oldalban megválaszoló Sweig bizonyosságot ad tehetségéről, mivel képes tömör, tiszta, logikus okfejtésekből következő feleleteket adni. Már a kérdésfeltevések is izgalmasak, és feltételezik az író mély jártasságát kubai ügyekben.

A könyv négy fejezetben, kérdés-felelet formában, kronológiai sorrendben dolgozza fel a kubai történelem legfontosabb eseményeit, a függetlenségi mozgalmak kezdetétől napjainkig.

A négy fejezet (*Kuba 1959 előtt; A kubai forradalom és a hidegháború 1959–1991; A kubai forradalom a hidegháború után 1991–2006; Fidel után, Raul alatt*) tematikus alfeje-

zetekre tagolódik. Ezekben külön tárgyalja a kubai belpolitikát, az Egyesült Államok és Kuba kapcsolatait, illetve Kubának a világpolitikában betöltött szerepét.

Leszámítva az Egyesült Államok hivatalos és a miami emigráns közösség több évtizedes tüzes retorikáját, a legtöbb amerikai nem igazán foglalkozik Kubával. Az elmúlt 50 év drámái ugyan időlegesen ráirányították a figyelmet a Florida partjaitól 90 mérföldre fekvő szigetre, az érdeklődés azonban többnyire a szenzációkra korlátozódott, a hírek pedig általában az Egyesült Államok hivatalos Kuba-politikájának igazolására szolgáltak. Nem így van ez Kubában. Történelmi fordulópontjainak minden pillanatát meghatározta az országnak az Egyesült Államokhoz való viszonya, sőt az elmúlt 50 évben szuverenitásának és nemzeti identitásának éppen hogy gyújtópontja a szuperhatalommal való szembenállás. Ezt a megállapítást támasztja alá Sweig, aki nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy ezt a viszonyt elfogulatlan szemlélőként megértse és elemezze. Alapvetően újat nyújt ezzel a szerző, hiszen az eddigi, a kormány vagy a CIA által támogatott legtöbb kutatás és publikáció a „hivatalos álláspontot” erősítette Kubáról és Latin-Amerikáról egyaránt. Az éppen hivatalban levő amerikai elnöknek folyvást figyelembe kellett vennie a Miami-ban élő „kubai-amerikaiak” érzékenységét, akik jelentős gazdasági befolyásuk mellett az elmúlt évtizedekben komoly politikai érdekérvényesítő szerepre is szert tettek.

Julia E. Sweig abból a tényből indult ki, hogy a kubai forradalom, bármennyire is „ütött-kopott”, túlélt a hidegháborút, az 50 éve tartó amerikai gazdasági embargót, kilenc amerikai elnököt, a Szovjetunió és az európai szocialista országok összeomlását, sőt magának Fidel Castrónak a közvetlen irányítását is. Bevezetőjében a szerző a legfontosabb célkitűzésének azt jelöli meg, hogy választ találjon a „forradalom túlélésének” okaira. Ezt azonban a formai és a terjedelmi kötöttségek miatt könyvében nem sikerült teljes körűen megadnia, hiszen ehhez a szerzőnek – akár az aktuális politikai kérdések tárgyalásának rovására – nagyobb hangsúlyt kellett volna helyeznie a legújabb korszakra, Latin-Amerika speciális történelmi és szociológiai viszonyainak elemzésére. Persze az aktualizálás, az erős koncentráció a legújabb eseményekre nem feltétlenül baj, hiszen az olvasót könnyebben elcsábíthatják a jelenkor friss kubai történései, jobban izgatja az utódlás kérdése, a gazdasági és politikai modell korrekciója (ami a szocialista Kuba történelmében egyáltalán nem egyedülálló), Fidel és Raul Castro hatalomgyakorlása, az Obama-adminisztráció Kuba-politikájának finomhangolása, mintsem a mélyebb analízis.

Az író szerint a kubai nemzeti identitás legfontosabb eleme a Dávid és Góliát harcának már José Martí által megfogalmazott analógiája (Kuba versus USA), melyet Castro ideológiailag ügyesen kombinált egyfajta antiimperializmuson alapuló „karibi szocializmus-sal”. Ez a fidelizmus eszmei alapja a szigeten. A spanyolok ellen vívott 1898-as függetlenségi háború utolsó szakaszába az Egyesült Államok megalázó módon avatkozott be, majd hegemoniáját az 1901-ben a kubai alkotmányhoz csatolt Platt-kiegészítéssel rögzítette, mely jelentősen korlátozta Kuba szuverenitását. A beavatkozás okaként Sweig – többek között – az amerikai gazdasági és politikai befolyási övezet kiterjesztésének akkori igényét említi. Elemezi a guantanamoi amerikai katonai támaszpont történetét a Platt-kiegészítés 7. cikkelyének rendelkezésétől (Kuba a függetlenségének biztosítása érdekében katonai-tengerészeti területeket ad bérbe az Egyesült Államoknak) a katonai támaszponton lévő hírhedt börtön bezárásáig.

Sweig hangsúlyt helyez arra, hogy részletesen bemutassa a mai rendszer előtti időszakot. Fulgencio Batista színpad mögötti, majd színpad előtti hatalomgyakorlásának kezdetben nemzeti demokratikus, majd nyíltan diktatórikus, de egyben USA-barát kormányainak ellenzékeként, az 1947-ben létrejövő Ortodox Párt (Kubai Néppárt) soraiban már feltűnt egy fiatal ügyvéd, Fidel Castro. Ebben az időben az Egyesült Államok a kubai ipar

23%-át, ezen belül a cukoripar 40%-át, a telefon- és hírközlési szolgáltatások 90%-át, a vasúti szolgáltatások 50%-át ellenőrizte. Az amerikai maffia által irányított „sex- és szerencsejáték-ipar”, a pénzmosás és a kábítószer-kereskedelem virágzása az országot teljes ki- szolgáltatottságba és megalázottságba sodorta.

A Moncada laktanya elleni 1953. július 26-i, Fidel Castro által vezetett felkelés ugyan elbukott, de a Július 26-a Mozgalom és maga Fidel Castro országos ismertségre tett szert, a *Bohemia* magazin az 1953-as év 12 legfontosabb személyisége közé sorolta. A felkelés Batista általi brutális megtorlása széles körű és élesen kritikus társadalmi visszhangot szült; Castro védőbeszéde vádbeszéddé alakult át, és híres mondata – „Ítéljenek el, nem számít, a történelem fel fog menteni” – az ellenállás egyik védjegyévé vált.

Az általános amnesztiát követően a Július 26-a Mozgalom magja mexikói emigrációban kezdi meg a felkészülést a tervezett gerillaháborúra. Itt válik a mozgalom tagjává a fiatal argentin orvos, Ernesto Guevara de la Serna. A coloradosi partraszállás leírását követően a szerző részletesen ismerteti a forradalom 22 hónapjának eseményeit. Sweig, a felkelésnek induló, de valódi nemzeti forradalomként kiteljesedő korszak adataiban néhol feltűnő, ámde nem zavaró, számszaki pontatlanságokat közöl. Felteszi a kérdést, vajon ebben az időszakban Fidel Castro valóban kommunista volt-e? Válasza helytálló, miszerint ekkor erről még nem beszélhetünk, sőt ez egyenesen kizártnak mondható – még annak a tudatában is, hogy Castro ekkor már a marxista filozófia és történetírás számos művét olvasta és rokonszenvét fejezte ki azok iránt.

Két dolog különösen figyelemreméltó: Sweig pontos számadatokkal mutatja be az amerikai szerepét a forradalmi harcokban, utal ezek amerikai pénzügyi támogatására, illetve görcső alá veszi Frank Fiornini (García) – aki nem más, mint Frank Sturgis – tevékenységét a forradalomtól és a disznó-öböli inváziótól a Watergate-botrányig.

A másik, érdeklődésre számot tartó rész a nők szerepét mutatja be a kubai forradalomban. Sweig szerint érdekes jelenség, és nehezen lehetett volna feltételezni, hogy a jellegzetesen maszkulin karakterű latin-amerikai forradalmakban olyan kiemelkedő szerep jusson a nőknek, mint a kubai forradalom idején. Többségük fehér, közép- vagy felsőosztálybeli származású, jellemzően magasan iskolázott, egy részük már a Moncada laktanya elleni támadásnál is szerepet játszott. Feladatuk elsősorban a fegyverszállítások megszervezése, a „pénzügyi akciók” lefolytatása, a kikényszerített adók beszedése, a kötvények adásvétele, a politikai-gazdasági támogatások megszerzése, a sajtókapcsolatok, az interjúk lebonyolítása és más adminisztratív teendők ellátása volt. Sweig jól látja, hogy ezek a „munkakörök” a forradalom korai időszakában kulcspozíciók voltak, amelyekben a nők fontos feladatot kaptak. A nők – bár ha szükséges volt, a harcokban is bátran részt vettek – elsősorban a hadi-pénzügyi utánpótlás és mindenekelőtt a dohány- és szivarellátás megszervezéséért voltak felelősek. A szerző röviden bemutatja a legendás Celia Sánchez, Haydée Santamaría és Vilma Espín életét, ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy bár a kubai forradalom mindig kiemelt szerepet szánt a nőknek, a Kubai Kommunista Párt Politikai Bizottságába csak a forradalom győzelme után 15 évvel került be az első nő.

Véleményem szerint a szerző helyesen érvel, amikor azonos súlyúnak tekinti a két legfőbb okot, amiért a forradalom győzelme után Kuba a Szovjetunió vonzáskörébe került. Egyfelől azok a közös ideológiai alapok játszottak ebben szerepet, amelyeket a forradalom kibontakozása során elsősorban Raul és Che képviseltek; ezek radikális gondolatok voltak, de elsősorban a „jenki ellenességképből” és a marxi, baloldali forradalmi eszmékből táplálkoztak, s nem kifejezetten a Szovjetunió politikájához csatlakoztak. Másfelől a gazdasági és társadalmi javak újraelosztásának stratégiája, amelyet a forradalom alapelveként fogalmazott meg, közvetlenül sértette az amerikai gazdasági, politikai érdekeket, s ennek követ-

keztében a két ország viszonya rövid idő alatt fagyossá vált. *„A forradalom elsődleges célja a nemzeti függetlenség kivívása volt, de végeredményben Kuba az egyik nagyhatalmat lecserélte egy másikra”* – írja Sweig.

Az 1960-as évek elején folyamatosan kiépült centralizált állami irányítási rendszer kiterjedt a gazdaság és a mindennapi élet legtöbb szegmensére. Mégis a kubai társadalom nagy többsége akkor még a rendszer közvetlen támogatója volt. Hitükben szerepet játszott az Egyesült Államok és a kapitalizmus általi kiszolgáltatottság elutasítása, valamint a sziget ellen irányuló folyamatos terrorcselekmények mellett az USA által támogatott 1961-es disznó-öböli sikertelen intervenció is. Véleményem szerint a szerző nagyobb hangsúlyt fektethetett volna a forradalom széles körű – és Latin-Amerikában szinte példa nélküli – szociális és oktatási intézkedéseinek bemutatására, ami a rendszer iránti lojalitás egyik kulcspontja volt. Az Egyesült Államok és Kuba kapcsolatának mélypontját az 1962-es rakétaválság jelentette. A válság és megoldása a nagyhatalmi játszmák szabályai szerint folyt le, a szigetországnak beleszólási lehetősége nem volt. Ez jelentősen sértette az ország Castro által definiált, saját önrendelkezéséről alkotott képét.

A szerző találón fogalmaz: *„Kuba Castro alatt egy kis sziget volt, nagy ambíciókkal.”* Sweig állítása szerint az, hogy Kuba modern kori történelme alatt számos külföldi forradalmi és felszabadítási mozgalmat támogatott Afrikától Közép-Amerikáig, nem elsősorban a Szovjetunió nagyhatalmi törekvéseire, hanem a kubai vezetés sajátos ideológiájára, nem utolsósorban Fidel Castro *egoizmusára* vezethető vissza. Sweig hibásnak ítéli meg azoknak a Kubával foglalkozó amerikai szakértőknek és stratégiáknak a hosszú időn át hangoztatott véleményét, miszerint Havanna nem volt képes saját, független külpolitikai döntéseket hozni. Ez nagyon is független külpolitika volt, ami számos alkalommal valóban „kapóra jött” a Szovjetunióknak, de egyben sok diplomáciai kellemetlenséget is okozott neki.

A Szovjetunió összeomlása utáni helyzetet, amelyben a kubai forradalom történetének legkritikusabb időszakát élte át, Sweig ugyancsak eredeti módon értelmezi. A támogatások megszűnése az úgynevezett „speciális periódus bevezetését” hozta magával, ami az élelmiszer-fejadagok drasztikus csökkentésével, az üzemanyag és a villamos áram hiányával, a közbiztonság megrendülésével és az élet minden területére kiterjedő általános válsággal járt. A kubai vezetés a forradalom alaperedményeinek (oktatás, egészségügy, nemzeti függetlenség) újbóli deklarálásával egyidejűleg 1990 után jelentős gazdasági és ideológiai kiigazítást is végrehajtott. Az, hogy minden előrejelzés ellenére a kubai rezsim mégis túlélte ezt az időszakot, vélhetően annak is köszönhető, hogy több tízezer kubai „szabadon” elhagyhatta a szigetet, és ezzel az ellenzék jelentős részét sikerült „elküldeni” az országból. Sweig szerint azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy *„a kubaiak többsége ugyan szkeptikus és frusztrált volt, de magáénak érezte a forradalom tulajdonjogát, amit évtizedeken keresztül maga épített fel, és erről nem kívánt lemondani”*.

Az elmúlt 20 évben számtalan nyitási kísérletnek és *ügyes praktikának* köszönhetően a kubai gazdaság túlélte a kritikus időszakot, sőt szerény növekedésre is képes volt. Egyzersmind Sweig szerint Fidel Castro hatékonyan ellenállt a nemzetközi piaci nyomásnak, *„és soha nem engedte elfelejteni, hogy mennyire »irtózik« a profittól, a tőkefelhalmozástól és azoktól a társadalmi egyenlőtlenségektől, amelyeket a piacgazdaság hordoz magában”*.

Sweig a könyv utolsó fejezetében a Fidel és Raul Castro közötti „kényszerű” hatalomátadási folyamatot és az ezt követő időszakot mutatja be rendkívül sokrétűen, a politikai változásoktól kezdve a gazdasági nyitáson keresztül a kultúráig. Talán ez a fejezet a könyv legérzékenyebb része, hiszen a konkrét tények jelen korunk ellenőrizhető nyilvánosságába tartoznak. Hosszú távú következtetéseket, jóslatokat azonban nem kíván előrevetíteni a szerző, ami bölcsességre vall. Napjainkban, amikor a tényleges hatalmat ugyan

Raul Castro gyakorolja, de Fidel Castrónak az öccsére gyakorolt politikai hatása vélhetőleg továbbra is jelentős, nem várhatók radikális változások az országban. *„Bármilyen következik is be a reformok kapcsán, rövid távon nem várható, hogy Kubából többpárti politikai demokrácia lesz a liberális nyugati világban”* – írja a szerző.

A könyv informativitását gazdagítja a mű végén található név- és tárgymutató. Továbbá a szerző fontosnak tartotta egy, az olvasó számára ajánlott irodalomjegyzék összeállítását az angol nyelven megjelent művekről, mely a klasszikus kubai irodalomtól a friss, napjainkban íródott átfogó politikai tanulmányokig terjed.

Julia E. Sweig elsősorban amerikaiaknak szóló, tudományos igényű ismeretterjesztő Kuba-könyvet írt. Pártatlanságával, szakszerűségével és intuitív képességével kitűnik az Egyesült Államokban megjelenő Kubával foglalkozó mainstream, jórészt propagandisztikus és zsurnaliszta karakterű irodalomból.

Udvardi Péter

Gojko Malović
Seoba u Maticu. Knj. 1–2.

Visszatérés az anyaországba. I–II. köt.
Novi Sad, Matica srpska – Budimpešta, Samouprava Srba u Mađarskoj,
2010. 708, 528 p.

Az I. világháború területi, jogi, gazdasági következményei történetének feltárására koncentráló történeti irodalom az optálás kérdésével mostohagyermekként bánt. Alig akad olyan munka, amely ezzel a nagyon is életszerű, a korban tízezrek és leszármazottaik életét meghatározó kérdéssel érdemben foglalkozott volna, s ha elvétve találkozunk is e problémát tárgyaló írásokkal – jellemzően helytörténeti munkákkal –, azok figyelme is csak egy-egy részletére terjed ki.

A Jugoszlávia határain kívül eső területeken élő délszlávok állampolgárságának kérdését egyfelől a legyőzött államokkal kötött békeszerződések (a trianoni békeszerződés 61–66. cikkelyei és a saint-germaini és a neuillyi békeszerződés vonatkozó cikkelyei), másfelől kétoldalú államközi szerződések (Románia és Olaszország esetében) szabályozták. Bulgária tekintetében az optánkérdés szinte teljesen jelentéktelen volt, mivel Bulgáriában, mint ahogy Jugoszláviában is alig voltak olyan személyek, akik a másik ország állampolgárai kívántak lenni. A Görögországból optálni kívánó délszlávok többsége Bulgáriát választotta hazájául. Románia esetében szintén alig akadtak olyanok, akik Jugoszlávia javára kívántak optálni, főleg hogy Románia ebben nem kívánt a délszláv állam partnere lenni. Olaszországban pedig jórészt a horvátokat érintette az optálási lehetőség, de közülük sem sokan éltek vele.

Mindezek az esetek relatíve csekély számú személyt érintettek. Ezzel szemben a Magyarországról Jugoszlávia javára optáló szerbek esetében tömeges jelenségről lehet beszélni, mivel az 1920–1931 közötti időszakban több mint 14 000-en döntöttek úgy, hogy a délszláv államot választják hazájuknak.

Gojko Malović, a belgrádi Arhiv Jugoslavije főlevéltárosa ennek a kérdéskörnek szentelt két vaskos kötetet (Knj. 1. Optiranje Srba u Mađarskoj 1920–1931., Knj. 2. Spiskovi srpskih optanta u Mađarskoj 1920–1931. I. köt. A magyarországi szerbek optálása, 1920–1931., II. köt. A magyarországi szerb optánsok iratai, 1920–1931.). Ezekben több mint egy évtizedes kutatásai eredményeit összegezve feldolgozta a magyarországi szerbek optálásának történetét az opció bejelentésétől az utolsó optáló szerb távozásáig az országból. Munkája során hihetetlenül kiterjedt forrásbázisra támaszkodott. Elsősorban természetesen a saját levéltára állagait, fondjait használta fel: diplomáciai és konzuli iratokat (a budapesti jugoszláv követség és a pécsi konzulátus), különböző minisztériumi iratokat (földreformot felügyelő minisztérium, pénzügyminisztérium, külügyminisztérium). A Hadtörténeti Intézet Levéltára, a Szerb Tudományos Akadémia Levéltára, a vajdasági levéltárak iratanyagait (Újvidéki Tartományi Levéltár, zrenjanini levéltár, Matica Srpska Levéltára) ugyancsak beépítette munkájába, de használt, mégpedig imponáló mennyiségben magyarországi levéltári forrásokat is: a Magyar Országos Levéltár, a Csongrád Megyei Levéltár, a Baranya Megyei Levéltár és mind közül a legrelevánsabb, a magyarországi Szerb Pravosláv Egyház Levéltára iratait.

A nagy gonddal összegyűjtött forrásokat biztos kézzel gyúrta egygő. A mő ugyan kronologikus rendben dolgozza fel a hatalmas adat- és iratmennyiséget, mégsem pusztán elbeszélése azoknak. Nem az optáltak krónikáját írta meg, hanem mindazt értelmezte és belehelyezte a jugoszláv–magyar kapcsolatok szővevényes rendszerébe. Aprólékosan kidolgozott olyan részleteket is, nagyon helyesen, amelyek túlmutatnak a magyarországi szerb optások témáján: fejezetet szentel a Magyarországról 1921–1922-ben Jugoszláviába menekült szerbek kérdésének, a magyarországi szerbek helyzetének a világháború előtt és után, a jugoszláviai telepítési politikának és agrárreformnak.

Miközben az első kötet 708 oldalban tárgyalja a magyarországi szerbek többségét érintő optálás bő egy évtizedes történetét, a második kötet (528 oldal) községenkénti bontásban közli az optálók névsorát: honnan, hová települtek, a családtagok számát stb., és egyúttal kitekintést is nyújt arról, hogy mi történt a Jugoszláviába optáltakkal a II. világháború alatt és után. (Többségüket a magyar államhatalom megbízhatatlan és hazaáruló elemnek tekintette, és családotól internálták őket, többek között Sárvárra.)

A mő részletesen foglalkozik az optálók vélt vagy valós indítékaival, amelyek a jugoszláv állampolgárság megszerzésére és a délszláv államba való kitelepedésre bírták a magyarországi szerbek jelentős részét. Az optálásban szerepet játszottak szociális és nemzeti tényezők, de nem volt elhanyagolható a jugoszláv diplomáciai-konzuláris kirendeltségeknek és a szerb pravoszláv egyházi vezetésnek a szerbek körében végzett agitációja sem. A több lépcsőben zajló folyamat első szakaszát a baranyai szerb kivonulás alkalmával Jugoszláviába távozó mintegy 2500 szerb „menekült” megjelenése jelentette. Az ezt követő második szakaszban, az 1924-ig tartó időszakban szinte euforikus hangulatban tömegével jelentették be a magyarországi szerbek igényüket a magyar és a jugoszláv hatóságoknál, hogy Jugoszláviába kívánnak távozni. Tekintve hogy a trianoni békeszerződésben előírt határidő nagyon közeli volt, s a jugoszláv hatóságok szerettek volna minél több szerbet optálásra bírni, remélve, hogy a jugoszláviai magyarok körében is hasonló kitelepedési kedv nyilvánul meg, több alkalommal meg kellett hosszabbítani az optálási határidőt. A jugoszláv hatóságoknak várakozásaikban azonban csalódnuk kellett, mivel a Jugoszláviából Magyarországra optálók száma mindössze 2000 főre tehető.

A kitelepedések eredményeiről, illetve eredménytelenségeiről befutó mind számosabb hír következtében jelentősen megcsappant az optálási kedv, még azok körében is, akik már bejelentették szándékukat. (A macedóniai Ovče polje-i Újbattonya település létrehozása és a magyarországi battonyai szerbek idetelepítése is teljes kudarcba fulladt.) Ráadásul 1924-re kimerültek a földreform végrehajtásához rendelt földtartalékok is, így 1924-től kezdődően túlnyomórészt egyéni kezdeményezések formájában folytatódott az optálás, meglehetősen sporadikusan. 1931. április 1-jén végleg lezárult az optálás határideje, addig az optálásra jelentkeztetteknek el kellett hagyniuk – sokszor akarattuk ellenére – Magyarországot.

Jugoszláviában az optálás kérdését állami szinten kezelték, így pártpolitikai kérdésként elvéve merült fel. A parlamenti jegyzőkönyvek szisztematikus átnézése után a szerző megalapozottan jelentheti ki, hogy interpellációk és felszólalások ugyan elhangzottak a belgrádi szkupstinában, de mégsem tekintették olyan jelentőségű kérdésnek, hogy a parlamentben akár egyetlen alkalommal is napirendi pontként tárgyalják (I. kötet 592. p.).

A kitelepült több mint 14 000 szerb döntő részben a mai Vajdaság területén települt le. Ez a szám egyfelől tekintélyes, főleg ha a Magyarországon maradtakéval vetjük egybe (az 1931-es összeírás szerint 7136 fő), de mégis csekély, ha az etnikai viszonyok erőteljesebb megváltoztatására irányuló kísérletként tekintünk rá (aminek eredetileg szánták). Mindazonáltal több mint 5%-át tették ki az I. világháború után a Vajdaságba betelepített

közel 260 000 főnek. Döntően szerb nemzetiségűek voltak a betelepülők, s ha a terület etnikai összetételének szempontjából vizsgáljuk, akkor számuk mégsem tekinthető elhanyagolhatónak.

A szerző nagyfokú empátiával vizsgálja a kutatásai tárgyát képező optások motívumait, hányattatásait, igyekszik megőrizni a távolságot, többnyire sikerrel, ám helyenként mégis kissé patetikusra sikeredik a hangneme.

A két vaskos kötet, amit Gojko Malović írt az asztalra, szinte a teljesség igényével dolgozta fel a magyarországi szerbek optálásának történetét. Az olvasónak az az érzése támad, hogy olyan mennyiségű anyag lett bele- és feldolgozva, hogy ami nincs benne, az nem is történt meg. A kötet végén gazdag irodalomjegyzék található, s időnként a magyar kutatók is meglepetten kaphatják fel a fejüket egyik-másik ismeretlen, két háború közötti magyar munka láttán. Az óriási anyagban való tájékozódást segíti a rövid annotációt is tartalmazó névmutató, valamint a tárgymutató és földrajzi helynévmutató.

Hiánypótló mű, a történészszakma fogásaival tisztában lévő szakember megbízható munkája, amit csakis olyan személy végezhetett el, akinek volt módja éveket tölteni a források fellelésével, ilyen személyek pedig napjainkban sajnos már csak a levéltárosok. A kétkötetes mű nem csupán a történeti irodalmat gazdagítja jelentősen, hanem haszonnal forgathatják az egykori Délvidékkel, a mai Vajdasággal foglalkozó néprajztudósok, demográfusok és szociológusok is.

Hornják Árpád